พัฒนาหมู่บ้านชาวบ้านก็จะให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ในลักษณะเช่นนี้ชาวบ้านเชื่อผู้นำเพราะศรัทธาเชื่อถือและยอมรับ ในบุคลิกภาพที่ดีของผู้นำนั่นเอง ดังนั้นถ้าหากในท้องที่หรือหมู่บ้านใดมีผู้นำที่มีคุณลักษณะดังกล่าวข้างต้น ชาวบ้านก็จะพยายามเอาอย่างจะเอาอย่างได้มากน้อยแค่ไหนก็แล้วแต่สถานการณ์ของแต่ละบุคคล แต่นั่นก็คือการก่อให้เกิดการพัฒนาความเป็นผู้นำในตัวของชาวบ้านให้ได้แสดงออกมา แน่นอนว่าในหมู่บ้านหนึ่ง ชาวบ้านทุกคนไม่สามารถที่จะเป็นผู้นำหมู่บ้านได้หมดทุกคนแต่จากคุณลักษณะที่ดีเหล่านั้นก็จะทำให้เขาเป็นผู้นำที่ดีของครอบครัว ซึ่งก็จะส่งผลถึงความเจริญก้าวหน้าของหมู่บ้าน และของประเทศชาติโดยส่วนรวมด้วย

3) ผู้นำท้องถิ่นเป็นผู้รวบรวมปัญหาความต้องการของชาวบ้านเพื่อประโยชน์ของเจ้าหน้าที่ในการทำงานพัฒนาชนบท ในการวางแผนพัฒนาชนบทเพื่อให้ชุมชนเจริญขึ้น จำต้องอาศัยข้อมูลที่ถูกต้องจากภายในท้องถิ่น ข้อมูลเหล่านี้อาจจะเป็นปัญหาความต้องการหรือข้อเสนอของชาวบ้านที่ต้องการความช่วยเหลือ นักพัฒนาจะได้ข้อมูลเหล่านี้มาในขั้นแรกก็โดยอาศัยผู้นำในหมู่บ้าน และเมื่อนำมาประกอบกับข้อมูลอื่น ๆ ทั้งที่ได้สำรวจมาเอง และได้จากแหล่งอื่นแล้ว ก็จะสามารถกำหนดแนวทางที่จะพัฒนาท้องถิ่นนั้น ๆ ได้ว่าควรจะเน้นเรื่องอะไร ก่อน-หลัง หรือเมื่อนักพัฒนาได้ทำโครงการพัฒนาไปแล้ว ก็สามารถที่จะทราบปัญหา อุปสรรค ข้อบกพร่องได้ ก็โดยอาศัยผู้นำท้องถิ่นเป็นผู้ช่วยเหลือคอยประสานงานให้

4) ผู้นำท้องถิ่นเป็นผู้ช่วยผลักดันงานพัฒนาชุมชนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น โครงการพัฒนาชุมชนทุกโครงการจะต้องเป็นการทำงานร่วมกันของบุคคลทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในชุมชนนั้น ได้แก่ชาวบ้าน ผู้นำท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ของรัฐ และผู้เกี่ยวข้องอื่น ๆ ความร่วมมือในส่วนที่มาจากชุมชน ซึ่งก็หมายถึงบุคคลทุกฝ่ายในชุมชน ถือเป็นความร่วมมือที่สำคัญที่สุด เพราะบุคคลเหล่านั้น คือบุคคลเป้าหมายที่ผลของโครงการพัฒนาจะตกถึงมากที่สุด การที่จะสร้างความร่วมมือ ร่วมใจของชาวบ้าน จนเกิดเป็นพลังชุมชนได้นั้น ไม่ใช่สิ่งที่ทำได้ง่ายนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักพัฒนาหน้าใหม่ ถ้าหากชาวบ้านยังไม่มีความศรัทธาในตัวนักพัฒนาหรือยังไม่ศรัทธาในโครงการด้วยแล้วก็จะยิ่งยากขึ้นไปอีก บุคคลที่จะช่วยแก้ไขสถานการณ์แบบนี้ได้ก็คือผู้นำท้องถิ่นนั่นเอง ถ้าหากคิดว่านักพัฒนาสามารถใช้กลยุทธ์ต่าง ๆ จนสามารถทำให้ชาวบ้านยอมรับตัวเขาเองและสนใจในโครงการและพร้อมที่จะร่วมมือหรือกล่าวว่าเขาสร้างพลังชุมชนได้แล้ว ขั้นต่อไปในการชี้แจงรายละเอียด การกำหนดความรับผิดชอบให้แก่ชาวบ้านแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่ม ก็จำเป็นต้องอาศัยผู้นำท้องถิ่นเป็นผู้ช่วยเหลืออีกในเรื่องการประชาสัมพันธ์ การกำหนดกฎเกณฑ์ให้รับผิดชอบ เช่นกรณีการเข้าเวรเพื่อดูสิ่งของมีค่า เช่น เครื่องสูบน้ำ เครื่องไถนา เป็นต้น ในเรื่องเหล่านี้บางครั้งนักพัฒนาทำเองโดยตรงไม่ได้เพราะขาดอิทธิพล สรุปได้ว่าทั้งในการสร้างพลัง

ชุมชนและการใช้พลังชุมชนของนักพัฒนาจำเป็นต้องอาศัยผู้นำท้องถิ่นช่วยเหลือทั้งสิ้น (สมยศ ทุ่งหว้า, 2534 : 231-233)

4. บทบาทของผู้นำท้องถิ่นกับการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

บทบาทการจัดการศึกษาของผู้นำชุมชนในกระแสวิวัฒนาการไม่มีภาพที่ชัดเจนตามกรอบของช่วงเวลาหรือตามยุคสมัย บทบาทการจัดการศึกษาของชุมชนในการวิจัยครั้งนี้นำเสนอเป็น 3 ประเด็นสำคัญคือ

1) บทบาทของชุมชนกับการจัดการศึกษาของไทยในอดีต หมายถึง บทบาทของชุมชนก่อนอิทธิพลของส่วนกลางจะมีบทบาทในการจัดการศึกษาระดับชุมชน

2) สภาพของชุมชนภายใต้การจัดการศึกษาของรัฐ คือ บทบาทของชุมชน ภายใต้ระบบการศึกษาที่รัฐส่วนกลางมีบทบาทเป็นหลัก

3) บทบาทของชุมชนและรูปแบบในการจัดการศึกษาของไทยในปัจจุบันเป็นความเคลื่อนไหวของชุมชน เพื่อหาทางเลือกในการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมของตนเองในปัจจุบัน

4.1 บทบาทของชุมชนกับการจัดการศึกษาของไทยในอดีต

ลักษณะพิเศษประการหนึ่งของชุมชนหมู่บ้านไทยในอดีต คือการเห็นคุณค่าและความสำคัญต่อการศึกษา หลักฐานและข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ของชาติและท้องถิ่นได้แสดงให้เห็นถึงบทบาทของชุมชนที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษามาโดยตลอด ชุมชนในอดีตได้ทุ่มเทแรงกายแรงใจหรือพลังศรัทธาและทรัพย์สินเงินทองจำนวนมากในการก่อสร้างและทำนุบำรุงมัสยิดให้เป็นศูนย์กลางในการศึกษาเล่าเรียนของบุตรหลาน มัสยิดในอดีตจึงมิได้เป็นเพียงสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นสถาบันทางการศึกษาของชุมชนอีกทางหนึ่งด้วย และคนสมัยก่อนก็นิยมส่งบุตรหลานของตนเข้ารับการศึกษาอบรมที่มัสยิด ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มัสยิดและชุมชนได้ร่วมกันจัดขึ้น นอกจากมัสยิดแล้วบ้านหรือครอบครัว ในฐานะหน่วยพื้นฐานของชุมชนก็เป็นอีกสถาบันหนึ่งที่ทำหน้าที่จัดการเรียนรู้ให้แก่สมาชิก โดยเฉพาะความรู้เบื้องต้นด้านอาชีพ การอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นในสังคม ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ของครอบครัวและชุมชนนั่นเอง การศึกษาของชุมชนทั้งที่ก่อให้เกิดจากการเรียนรู้ที่บ้านหรือครอบครัว ต่างมีวัตถุประสงค์เดียวกันคือการหล่อหลอมคนให้สมบูรณ์ทั้ง

กายและใจ เพื่อให้สามารถใช้ชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข การจัดการศึกษาของชุมชนจึงมุ่งที่ดุลยภาพระหว่างกายกับใจเป็นสำคัญ และเมื่อพิจารณาให้ลึกลงไปพบว่า การฝึกอบรมทางด้านจิตใจจะมาก่อนสิ่งใดทั้งหมด (วิชิต นันทสุวรรณ , จำนง แรกพินิจ 2541 : 69-75) จะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาของไทยในอดีตเป็นภาระหน้าที่ของชุมชน ดังนั้นชุมชนจึงเป็นเจ้าของการศึกษา เป็นผู้กำหนดเป้าหมายของการศึกษา กำหนดกระบวนการและรูปแบบของการเรียนรู้ ตลอดจนเนื้อหาหรือตัวความรู้ที่จะนำมาถ่ายทอดให้แก่ผู้เรียน ฉะนั้นการศึกษาของไทยในอดีตจึงเป็นการศึกษาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนและชุมชนไม่ใช่การศึกษาที่แปลกแยกดั่งเช่นที่เป็นอยู่ทุกวันนี้

4.2 สภาพของชุมชนภายใต้การจัดการศึกษาของรัฐ

การจัดการศึกษาตามระบบโรงเรียนได้เริ่มต้นในประเทศไทยมาตั้งแต่ต้นสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเปิดดำเนินการโดยคณะมิชชั่นนารีอเมริกัน แต่โรงเรียนที่ตั้งขึ้นนี้มีไม่มากนัก และจำกัดอยู่เฉพาะในเขตกรุงเทพฯ ต่อมารัชกาลที่ 5 ได้โปรดให้ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง และต่อมาได้จัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎร์ทั่วไปขึ้นตามวัดต่าง ๆ ทั้งในกรุงและหัวเมือง จนกระทั่งมีการประกาศใช้ โครงการศึกษา พ.ศ. 2441 การจัดการศึกษาจึงได้เริ่มกันอย่างจริงจัง โครงการฉบับนี้ มีฐานะเป็นกฎหมายทางการศึกษาฉบับแรกของไทยและได้วางแนวทางการจัดการศึกษาแห่งชาติไว้ชัดเจนตั้งแต่ในส่วนกรุงเทพฯ และหัวเมือง สำหรับในส่วนของหัวเมืองนั้นได้มีประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง พ.ศ. 2411 โดยกำหนดให้ "พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ช่วยเอาภารธุระสั่งสอนกุลบุตรทั้งหลายให้ได้ศรัทธาเลื่อมใสพระรัตนตรัยและวิชาความรู้อันเป็นสารประโยชน์" การประกาศใช้โครงการศึกษา พ.ศ. 2441 ได้แสดงถึงความสำเร็จของการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง และรัฐบาลได้นำเอากฎหมายฉบับนี้เป็นเครื่องมือขยายอำนาจรัฐในการจัดการศึกษาครอบคลุมไปทั่วประเทศจากเมืองหลวงลงไปถึงชุมชน นอกจากนี้รัฐบาลในสมัยต่อมายังปรับปรุงและออกกฎหมายทางการศึกษาที่ส่งผลให้อำนาจในการจัดการศึกษาของรัฐเข้มแข็งยิ่งขึ้น เช่น โครงการศึกษา พ.ศ. 2445 โครงการ พ.ศ. 2456 โครงการ พ.ศ. 2464 และพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 เป็นต้น

สภาพของชุมชนในการจัดการศึกษา การจัดการศึกษาของรัฐที่ขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็วส่งผลให้สถานภาพของชุมชนในการจัดการศึกษาที่มีมาแต่เดิมค่อย ๆ เปลี่ยนไป จนในที่สุดรัฐได้ครอบงำ หรือผูกขาดการจัดการศึกษาที่มีมาแต่เดิมค่อย ๆ เปลี่ยนไป จนในที่สุดรัฐได้ครอบงำ หรือ ผูกขาดการจัดการศึกษาไว้เพียงฝ่ายเดียว ส่งผลให้ชุมชนเริ่มสูญเสียสถานภาพในการจัดการศึกษามาเป็นลำดับ เมื่อประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ที่ได้

กำหนดการศึกษาภาคบังคับให้เด็กที่มีอายุ 7- 14 ปีบริบูรณ์ต้องเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา รัฐบาลส่วนกลางอยู่ในฐานะเจ้าของหรือผู้จัดการศึกษาของชาติ ขณะเดียวกันรัฐก็ได้กำหนดบทบาทของประชาชนและชุมชนให้เป็นผู้สนับสนุนการจัดการศึกษาเท่านั้น ดังเห็นได้จากการเก็บเงินค่าศึกษาฟรี และการศึกษาประชาบาล ที่ชุมชนเป็นเพียงผู้สละทรัพย์เพื่อสร้าง และดำรงอยู่ของโรงเรียนประชาบาลเท่านั้น ส่วนการจัดการเรียนการสอนและการบริหารการศึกษาทั้งหมดตกอยู่ในความควบคุมของรัฐเพียงฝ่ายเดียว และการจัดการศึกษาลักษณะนี้ได้กลายเป็นกระแสหลักที่สืบเนื่องมาจนทุกวันนี้

4.3 บทบาทชุมชนกับการจัดการศึกษาของไทยในปัจจุบัน

บทบาทของชุมชนในการจัดการศึกษาในปัจจุบัน จำเป็นต้องขจัดภาพเก่า ๆ ของสถานศึกษาในอดีตให้หมดไป และต้องเปลี่ยนมุมมองการศึกษาใหม่ในแนวทางที่สอดคล้องวิถีและกระบวนการเรียนรู้ในสังคมชุมชนคือ

1) วิถีชีวิตในชุมชน วิถีชีวิตของผู้คนและชุมชนเป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์ และความเชื่อมโยงระหว่างการผลิต การอยู่ร่วมกัน และระบบคุณค่าต่าง ๆ ซึ่งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานในลักษณะดังกล่าว จะส่งผลให้วิถีชีวิตในชุมชนเคลื่อนไหวอย่างเป็นกระบวนการดังนี้

1.1) การผลิต หรือลักษณะเศรษฐกิจของชุมชน สามารถพิจารณาได้จากสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติ การใช้แรงงาน เทคโนโลยี และเป้าหมายของการผลิตนั้น

1.2) การอยู่ร่วมกัน คือความสัมพันธ์ทางเครือญาติซึ่งมีความผูกพันทางสายโลหิตและความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน ซึ่งเป็นความผูกพันที่เกิดจากความพึ่งพาอาศัยกันทั้งในด้านการผลิต และการใช้ชีวิตร่วมกันในชุมชน รวมถึงความสัมพันธ์ในทำนองนี้กับบุคคล และองค์กรภายนอกชุมชน

1.3) ระบบคุณค่า ตลอดถึงความเชื่อและศาสนาต่าง ๆ ในชุมชน เป็นกรอบกำหนดวิธีคิด และการให้ความหมายต่อสภาพแวดล้อมรอบตัว เช่น คน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นต้น

การพิจารณาปฏิสัมพันธ์และความเชื่อมโยงขององค์กรประกอบเหล่านี้ จะช่วยให้มองเห็นวิถีชีวิตในชุมชนทั้ง 2 ด้าน คือ ทั้งเรียบง่ายและเร่งร้อน วิถีชีวิตที่เรียบง่ายที่ยังคงปรากฏอยู่ในคนจำนวนหนึ่งของชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบท เป็นผลมาจากการให้ความหมายต่อชีวิตและจัดระบบการผลิตที่เกื้อกูลต่อธรรมชาติ การใช้ชีวิตจึงไม่เร่งรีบ มีเวลาสำหรับตนเอง

ครอบครัวและชุมชน ส่วนคนอีกจำนวนหนึ่งในชุมชนที่ได้ให้ความหมายต่อชีวิตในเชิงสัมพันธ์กับวัตถุ มุ่งมองธรรมชาติในฐานะทรัพยากรที่ต้องนำมาตอบสนองความต้องการของตน ทำให้ต้องใช้ระบบการผลิตที่รีบเร่ง แข่งขัน ขูดรีดตนเองและคนอื่นเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ คนเหล่านี้จึงแทบไม่มีเวลากับตนเอง ครอบครัว และชุมชน อย่างไรก็ตาม วิถีชีวิตในชุมชนทุกวันนี้ ไม่ว่าจะเรียบง่าย หรือเร่งร้อน ล้วนต้องเรียนรู้ และนอกจากนั้นปฏิสัมพันธ์และการเชื่อมโยงขององค์ประกอบทั้งสามข้างต้นก็เป็นกระบวนการเรียนรู้ในตัวมันเอง สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้เกิดการปรับตัวเองของชุมชน แล้วสร้างวิถีชีวิตที่เหมาะสมกับสังคมที่กำลังเปลี่ยนไปตลอดเวลา

2) ศักยภาพและข้อจำกัดของชุมชน การพัฒนาประเทศในช่วง 35 ปีที่ผ่านมา คือ นับตั้งแต่การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ (พ.ศ.2504) มาจนถึงปัจจุบัน ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายด้านทั้งในทางที่นำไปสู่ศักยภาพ ปัญหาหรือข้อจำกัดขึ้นในชุมชน ได้แก่ ศักยภาพของชุมชนในปัจจุบันได้มีการปรับใช้วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา การเข้ามาของวัฒนธรรมภายนอก โดยเฉพาะจากซีกโลกตะวันตก ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงเร่งรัดพัฒนาประเทศเมื่อ 35 ปีที่แล้วมา ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิต แบบแผนความสัมพันธ์ระบบคุณค่า ความเชื่อของชาวบ้านและชุมชน อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงนี้ไม่ได้เกิดขึ้นทันทีทันใดในทุกพื้นที่ของประเทศ ทำให้ชาวบ้านและชุมชนจำนวนมากสามารถสืบทอดวิถีชีวิตของตนและวัฒนธรรมชุมชน และนำมาปรับใช้ได้เหมาะสมกับสมัยภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นหนึ่งในหลายกรณีที่แสดงถึงศักยภาพ หรือความสามารถของชาวบ้าน และชุมชนในการปรับใช้วัฒนธรรมเป็นกระบวนการเชื่อมโยงอดีตกับปัจจุบันผ่านระบบคุณค่าเดิมของชุมชน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมส่วนหนึ่งที่มองไม่เห็น ทำให้ชาวบ้านและชุมชนในทุกภาคของประเทศได้ปรับประยุกต์เอาวัฒนธรรมมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างกว้างขวาง และไม่ติดยึดกับรูปแบบหรือวัตถุธรรม ซึ่งปรากฏให้เห็นในกิจกรรมในเศรษฐกิจ สังคม ประเพณี และศิลปวัฒนธรรมของคนในชุมชน การปรับใช้วัฒนธรรมดังกล่าวนี้ สามารถผ่านชีวิตของผู้นำ ผู้รู้ หรือผู้ทรงภูมิปัญญา และกลุ่ม หรือองค์กรในชุมชน บุคคลและองค์กรเหล่านี้ได้สร้างระบบความคิด และปฏิบัติที่เปิดโอกาสให้ "คุณค่า" และ "มูลค่า" ผสมผสานกันอย่างลงตัว และพึ่งตนเองอย่างแท้จริง จนได้รับการยกย่องจากคนทั่วไปในสังคม กลายเป็นต้นแบบให้ชาวบ้าน และชุมชนอื่นเอาอย่างและคนจำนวนมากยังเชื่ออีกว่า สิ่งใดที่เกิดขึ้นนี้เป็นคำตอบของชีวิต และการพัฒนาเพื่อเข้าสู่สังคมใหม่ที่กำลังจะมาถึง ส่วนการพัฒนากลไกทางสังคมวัฒนธรรม การพัฒนาประเทศในช่วงที่ผ่านมาได้เกิดให้เกิดความก้าวหน้าทางวัตถุมากมายโดยเฉพาะเทคโนโลยี สื่อสาร โทรคมนาคม ทำให้คนในชุมชนได้รับความสะดวกสบายมากขึ้น สามารถติดต่อกันได้อย่างรวดเร็ว และกว้างขวาง แต่อีกด้านหนึ่งของความก้าวหน้านี้กลับส่งผลให้ผู้คนและชุมชนตัดขาดจากกัน ความสัมพันธ์ทางเครือยาติและ

การแลกเปลี่ยนหรือการพึ่งพาแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย ซึ่งเป็นกลไกทางสังคมวัฒนธรรมแบบเดิม แทบจะไม่มีอำนาจในการควบคุมพฤติกรรมทางสังคมของคนในชุมชนอีกต่อไป สังคมชุมชนในปัจจุบัน เป็นสังคมแบบการพึ่งพาอาศัยกันในเชิงแลกเปลี่ยนผ่านกลไกการจัดการที่ชาวบ้านสร้างขึ้นที่สำคัญได้แก่ กลุ่มหรือองค์กรชุมชน ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นภายใต้กลไกการจัดการใหม่นี้ได้ฉุดดึงญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านให้ใกล้ชิดกันอีกครั้งเกิดเป็นเครือข่ายของการแลกเปลี่ยนและพึ่งพาระหว่างกัน นับวันเครือข่ายของชาวบ้านยิ่งขยายตัวออกไป สมาชิกเครือข่ายไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะใน "หมู่บ้าน" แต่ตัดข้ามขอบเขตทางการปกครองไปสู่คนภายนอกที่มีความสนใจร่วมกัน จึงเรียกเครือข่ายในลักษณะนี้ว่า "ชุมชนใหม่" สำหรับการสร้างสรรค์สถาบันของชุมชน ชุมชนต้องเผชิญกับกระแสการพัฒนาส่งผลให้ชาวบ้านจำนวนมากประสบกับความทุกข์ยากและล่มสลาย การรวมตัวเพื่อแสวงหาทางออกร่วมกันในรูปกลุ่มและองค์กร เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ร่วมกัน กระบวนการแลกเปลี่ยนความรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างชาวบ้าน ส่งผลให้คนเหล่านี้ได้สัมพันธ์และเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ และชุมชนจำนวนมากได้รักษาและพัฒนาความสัมพันธ์นี้ไว้อย่างต่อเนื่องและมั่นคง สถาบันของชุมชน ทุนเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตสำหรับชาวบ้านในชนบทนั้น ทุนมีความหมายกว้างครอบคลุมทั้งพืช สัตว์ ทรัพยากรธรรมชาติอื่นในชุมชน ชาวบ้าน และชุมชนจำนวนมากได้พัฒนากองทุนพืช บ้าน กองทุนวัว ธนาคารวัว และกลุ่มออมทรัพย์เป็นสถาบันทุนของชุมชน

ข้อจำกัดหรือปัญหาของชุมชนในปัจจุบันสามารถจำแนกปัญหาด้านต่าง ๆ ได้ดังนี้

1) ภาวะครอบครัวแตกแยก ชุมชนล่มสลาย สภาพของชุมชนโดยเฉพาะในชนบทปัจจุบันประสบปัญหาร่วมกันประการหนึ่ง ซึ่งเป็นผลมาจากการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ คือ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติจนชุมชนบางแห่งอยู่ในสภาพร่วงโรยและไม่อาจประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจได้ต่อไป ชาวบ้านในชุมชนจึงประสบกับความยากจน ต้องดิ้นรนย้ายถิ่นเข้าไปหางานทำในเมือง เด็กและคนชราถูกทอดทิ้งให้อยู่ตามลำพังและส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัวและเครือญาติอ่อนลง อันเป็นมูลเหตุของปัญหาทางด้านจิตใจและสังคมอีกหลายอย่างตามมา เช่น ปัญหายาเสพติด และการกระทำผิดของเยาวชน เป็นต้น

2) ความขัดแย้งจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เกิดจากความแตกต่างของวิถีชีวิต ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมระหว่างเมืองกับชนบท การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่ผ่านมาอย่างไร้ข้อจำกัดจนเกิดภาวะเสื่อมโทรม และการแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งการครอบครองสิทธิการใช้ประโยชน์ ล้วนเป็นสาเหตุที่นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มทางสังคมต่าง ๆ

3) ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชน เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันหรือความสัมพันธ์แนวตั้ง ซึ่งเกิดจากความแตกต่างของฐานะตำแหน่งของคู่ความสัมพันธ์ เช่น นายกับ

บ่าว และข้าราชการกับประชาชน เป็นต้น ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นมูลเหตุให้รัฐหรือข้าราชการของรัฐดูหมิ่นดูแคลนละเมิดภูมิปัญญาชาวบ้านและไม่เคารพท้องถิ่น ชาวบ้านและชุมชนจึงมีปฏิกิริยาโต้ตอบอย่างรุนแรงมากน้อยแตกต่างกันขึ้นอยู่กับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น

ดังนั้นวิถีชีวิต ศักยภาพและข้อจำกัดของชุมชน และปัญหาการจัดการศึกษาของรัฐดังที่กล่าวข้างต้นเป็นเงื่อนไขที่เปิดโอกาสและกระตุ้นให้ชุมชนมีบทบาทและสร้างรูปแบบการศึกษาที่หลากหลายขึ้นสำหรับบุตรหลานและคนในสังคมของตน บทบาทและรูปแบบในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเองเป็นการจัดการศึกษาที่เกิดขึ้นจากศักยภาพของชุมชน เพื่อพัฒนาชุมชนให้เต็มศักยภาพ อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาและลดข้อจำกัดภายในชุมชน การศึกษาที่ชุมชนจัดขึ้นนี้มุ่งให้เกิดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและตอบสนองความต้องการของสมาชิกหรือคนที่อยู่ในบริบททางวัฒนธรรมสังคมเดียวกัน โดยยึดหลักให้ผู้เรียนได้เรียนในที่ที่มีความรู้ การเรียนรู้จึงไม่ถูกจำกัดด้วยเวลา สถานที่ เพศ และวัย และเป็นการเปิดโอกาสให้คนได้เรียนรู้ตามอัธยาศัยอย่างแท้จริง ในที่นี้จึงเรียกรูปแบบการศึกษานี้อีกชื่อหนึ่งว่า การศึกษาในวิถีชุมชน โดยที่ชุมชนได้เข้าไปมีบทบาทหลักในการจัดการศึกษาตามแนวนี้ โดยสร้างกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งต้องอาศัยองค์ประกอบ 3 อย่าง ที่มีอยู่แล้วในชุมชนอันได้แก่ คน ประกอบด้วย ผู้รู้หรือผู้ทรงภูมิปัญญา ผู้นำชุมชน กลุ่ม หรือองค์กร และชาวบ้านทั่วไป ความรู้ ประกอบด้วย ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น และความรู้จากภายนอกหรือภูมิปัญญาสากล ทรัพยากร ประกอบด้วย โภคทรัพย์ เช่น ที่ดิน แหล่งน้ำ พืช สัตว์ เงินทุน และผลผลิต เป็นต้น

บทบาทของชุมชนในการมีส่วนร่วมจัดการศึกษาเกิดจากกระแสการศึกษาของรัฐหรือจากภายนอกเป็นสำคัญภายใต้แนวคิดหรือเหตุผลและความจำเป็นในแต่ละยุคแต่ละสมัย ในช่วงที่ประเทศกำลังพัฒนาเศรษฐกิจและยกระดับมาตรฐานการครองชีพของคนทั้งมวล การศึกษากลายเป็นเครื่องมือที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายดังกล่าว สถานศึกษาจึงมีบทบาทนำในการสร้างกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษาร่วมกับโรงเรียนนับตั้งแต่การร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมประเมินผล และร่วมรับประโยชน์ เช่นการจัดตั้งโรงเรียนชุมชน โครงการมัธยมศึกษาเพื่อพัฒนาชนบท (ม.พ.ช.) และโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบท (กศ.พช.) เป็นต้น (วิชิต นันทสุวรรณ และจำนง แรกพินิจ , 2541 : 79)

ผู้นำชุมชนจึงเป็นแกนนำที่สำคัญอย่างยิ่งในการกระตุ้น ส่งเสริมสนับสนุนในกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้ให้ความสำคัญการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน

บทบาทของผู้นำมุสลิมในงานพัฒนาชุมชน

ในระยะเวลาที่ผ่านมามีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในสังคมชาวไทยมุสลิมอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลต่อสภาพความเป็นอยู่ และการดำเนินชีวิตของชาวไทยมุสลิม แม้แต่บุคคลสำคัญของชุมชนเองก็มีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาตนเองไปด้วย ผู้ที่จำกัดตนเองอยู่แต่ในวิชาการด้านศาสนาเป็นวิชาการที่ดีขึ้น โดยเฉพาะกิจกรรมทางการเมืองและการปกครองมีมากยิ่งขึ้น เมื่อสัมพันธภาพทางสังคมของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีลักษณะทางสังคมดังกล่าว ผู้นำมุสลิมจึงเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อความรู้สึกนึกคิดของประชาชน จึงนับได้ว่าผู้นำมุสลิมมีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของชาวมุสลิม (อังคนา บุญสิทธิ์,2531 : 49)

แม้ว่าผู้นำมุสลิมจะมีบทบาทสำคัญต่อวิถีการดำเนินชีวิตความรู้สึกนึกคิดของประชาชนในชุมชนอยู่ แต่ภาวะในสังคมไทยมุสลิมในปัจจุบัน การเมืองการปกครองและรูปแบบการพัฒนาชนบทแนวใหม่ เหตุการณ์สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนชาวไทยมุสลิมในส่วนของโครงสร้างของผู้นำระดับท้องถิ่น มีผู้นำของประชาชนกลุ่มใหม่ที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชนตามระบบของข้าราชการและกลไกของการพัฒนาชนบทอีกกลุ่มหนึ่งโดยที่ผู้นำประชาชนกลุ่มนี้มีอำนาจหน้าที่จากการดำรงตำแหน่งที่ทางราชการกำหนดให้จัดขึ้นในชุมชน ได้แก่ ตำแหน่งกำนัน สารวัตรกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านฝ่ายต่าง ๆ คณะกรรมการหมู่บ้าน และคณะกรรมการในรูปต่าง ๆ ที่ได้จัดตั้งขึ้นในชุมชน กลุ่มผู้นำกลุ่มนี้มีบทบาทเพิ่มมากขึ้นตามลำดับความสำคัญของการพัฒนาที่รัฐบาลได้จัดให้แก่ชุมชน (นิคม สุวรรณรุ่งเรือง, 2531 : 3)

1. บทบาทของผู้นำมุสลิมในการพัฒนาชุมชนด้านสังคม

ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้อันได้แก่ ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส มีประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งมีหลักคำสอนของศาสนาเป็นวิถีชีวิต ฉะนั้นบุคคลที่มีบทบาทในการเป็นผู้นำชุมชน คือ โต๊ะอิหม่าม ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลที่มีบทบาทที่สำคัญในสังคมไม่ว่าจะเป็นบทบาททางด้านศาสนจักรและบทบาททางอาณาจักร

ทางด้านศาสนจักร โต๊ะอิหม่ามจะมีบทบาทตามบทบัญญัติของกฎหมายดังต่อไปนี้ (สุวิชา ยี่สุนทรง, 2533 : 4)

1) เป็นผู้นำในการประกอบศาสนพิธีของสัปบุรุษ

2) เป็นประธานกรรมการประจำมัสยิด รับผิดชอบร่วมกับกรรมการอื่น ๆ

3) ทำหน้าที่เป็นอิหม่ามที่กำหนดไว้ในในธรรมวินัย จากคัมภีร์อัลกุรอาน

4) ปกครองสอดส่องดูแลสัปบุรุษในมัสยิดให้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ข้อบังคับและระเบียบของคณะกรรมการอิสลามต่าง ๆ ด้วย

5) อบรมสั่งสอนวิทยาการทางศาสนาแก่ปวงสัปบุรุษ

6) อำนวยความสะดวกแก่บรรดาสัปบุรุษในการบำเพ็ญกุศลแก่อิสลามิกชน

ทางด้านอาณาจักรนอกจากเป็นผู้มีอำนาจหน้าที่ทางศาสนาแล้วจะมีอำนาจทั้งทางการและไม่เป็นทางการอันเป็นอำนาจแฝงอื่น ๆ มากมายมีบทบาทและหน้าที่จนเป็นที่รัก เคารพนับถือในสังคมมุสลิม บทบาทในด้านอาณาจักรพอสรุปได้ดังนี้ (สุวิชา ยี่สุนทรง, 2533 : 5)

1) เป็นที่ปรึกษาของฝ่ายบ้านเมืองตั้งแต่ระดับผู้ใหญ่บ้าน กำนัน จนถึงนายอำเภอ

2) ทำหน้าที่คอยประสานงานระหว่างราษฎรกับข้าราชการ

3) เป็นตัวแทนหรือศูนย์กลางของการปกครองในระดับหมู่บ้านหรือตำบล

4) เป็นตัวแทนหรือศูนย์กลางในด้านอนามัย

5) เป็นตัวแทนในการพัฒนาชุมชน

6) เป็นตัวแทนในการอนุรักษ์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมที่รวมศิลปกรรมต่าง ๆ ตลอดจนเสมือนพิพิธภัณฑ์

2. บทบาทของผู้นำมุสลิมในการพัฒนาชุมชนด้านการศึกษา

สำหรับทางด้านการศึกษาบุคคลที่มีความสำคัญมากคือ โต๊ะครู และในสังคมมุสลิมถือว่าโต๊ะครูเป็นผู้ที่มีชื่อเสียงและมีอิทธิพลสูงสุด โต๊ะครูที่ไม่มีชื่อเสียงก็จะมีลูกศิษย์เฉพาะในหมู่บ้านหรือในตำบล ส่วนโต๊ะครูที่มีชื่อเสียงมากก็จะมีลูกศิษย์จากอำเภออื่นหรือจากต่างจังหวัดมาเรียนด้วย สำหรับคุณลักษณะของบุคคลที่จะเป็นโต๊ะครูจะต้องเป็นบุคคลที่มีความรู้แตกฉานในทางศาสนาอิสลามที่เรียกกันตามศัพท์ภาษาอาหรับว่า "อาลิม" (Alim) การศึกษาจำลองสถานการณ์เรื่องบทบาทของโต๊ะครูโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามในจังหวัดชายแดนภาคใต้ สรุปได้ดังนี้ (คณิต ไข่มุกด์ และคณะ, 2525 : 109-110)

1) เกี่ยวกับการศึกษา โต๊ะครูที่มีอายุ 45 ปี ลงมาจะดำเนินการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐได้มากกว่ากลุ่มโต๊ะครูที่มีอายุ 45 ปีขึ้นไป

2) โต๊ะครูที่มีเวลาทำการสอนต่ำกว่า 10 ปี สามารถดำเนินการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐได้มากกว่ากลุ่มโต๊ะครูที่มีเวลาทำการสอนตั้งแต่ 11 ปีขึ้นไป และโต๊ะครูที่มีเวลาทำการสอนน้อยมีบทบาทในการเป็นผู้นำชุมชนมากกว่าโต๊ะครูที่มีเวลาทำการสอนมาก

3) โต๊ะครูที่มีความรู้ทางภาษาไทยกับโต๊ะครูที่ไม่มีความรู้ทางภาษาไทย บทบาทของโต๊ะครูที่มีความรู้ทางภาษาไทยจะมีบทบาทมากกว่าโต๊ะครูที่ไม่มีความรู้ทางภาษาไทย

4) โต๊ะครูที่มีการศึกษาภายในประเทศมีความรู้เกี่ยวกับการจัดระบบการศึกษามากกว่าโต๊ะครูที่มีการศึกษาจากต่างประเทศ

ฉะนั้นระบบการศึกษาของโต๊ะครูถือว่าเป็นบุคคลที่มีบทบาทโดยให้มีการจัดระบบปอเนาะเกิดขึ้น แต่ในปัจจุบันระบบปอเนาะก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงกลายเป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม แต่อย่างไรก็ตามโต๊ะครูก็ยังคงมีบทบาทเหมือนเดิม

3. บทบาทของผู้นำมุสลิมในการพัฒนาชุมชนด้านเศรษฐกิจ

การพัฒนาเศรษฐกิจมีความจำเป็นเพื่อยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนทั้งในเขตเมืองและในเขตชนบท นั้นหมายถึงต้องมีการเตรียมพร้อมในด้านโครงสร้างพื้นฐาน องค์กรและกลไก และเศรษฐกิจ ตลอดจนปัจจัยเกื้อหนุนเพื่อการลงทุนอื่น ๆ อย่างรอบด้าน ในขณะเดียวกันผลประโยชน์จากความงอกเงยทั้งหลายควรถึงมือประชาชนในฐานะเจ้าของทรัพยากรของชาติร่วมกัน (กลุ่มเอกภาพ,พรรคความหวังใหม่, 2539 : 44)

ฉะนั้นควรเป็นหน้าที่ของผู้นำมุสลิมที่ต้องมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ เนื่องจากเศรษฐกิจเป็นปัญหาสำคัญหรือเป็นปัญหาหลักของประเทศ ความเหลื่อมล้ำในสังคมเกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นสำคัญ

ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีกลุ่มเอกภาพ (วะฮฺดะฮฺ) ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีบทบาทในการพัฒนาในด้านต่าง ๆ รวมทั้งบทบาทในด้านเศรษฐกิจ ซึ่งกลุ่มเอกภาพมีปรัชญาในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจดังนี้ "ความมั่งคั่งจะต้องได้รับการเฉลี่ยอย่างสมเหตุสมผลระหว่างเมืองและชนบทและในระหว่างราษฎรทุกหมู่เหล่าโดยปราศจากความเหลื่อมล้ำ เอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน" (กลุ่มเอกภาพ พรรคความหวังใหม่, 2539 : 43)

การพัฒนาของกลุ่มเอกภาพ (วะฮฺดะฮฺ) จะครอบคลุมในด้านต่าง ๆ ดังนี้ (กลุ่มเอกภาพ, พรรคความหวังใหม่, 2539 : 44-46)

1) การส่งเสริมการลงทุนของเอกชน เช่น อุดหนุนการเลี้ยงหอยแครง ส่งเสริมการรวมกลุ่มของช่างฝีมือ

2) การส่งเสริมอาชีพและแรงงาน เช่น จัดอบรมกลุ่มนักศึกษาและวิชาชีพในหมู่บ้านและตำบล อุดหนุนกลุ่มเกษตรกร กลุ่มพัฒนาอาชีพโดยมอบรถไถนา จักรเย็บผ้า ฯลฯ

3) การคุ้มครองสิทธิและสวัสดิภาพแรงงาน เช่น คุ้มครองสิทธิเด็กและแรงงานสตรี, คุ้มครองสวัสดิการและค้าจ้างแรงงานของคนงาน เป็นต้น

4) การส่งเสริมการจัดตั้งกลุ่มและสถาบันทางการเงิน เช่น เสนอจัดตั้งธนาคารอิสลามและสาขา เพื่อส่งเสริมการออมทรัพย์และการลงทุนในธุรกิจขนาดกลางและขนาดใหญ่ในเขตเศรษฐกิจพิเศษห้าจังหวัดชายแดนภาคใต้

5) การส่งเสริมหลักสูตรวิชาชีพในสถาบันการศึกษาศาสนา เช่น บรรจุหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) ในโรงเรียนปอเนาะ เพิ่มรายวิชาด้านวิชาชีพ เช่น การทำอาหาร การตัดเย็บ พิมพ์ดีด และคอมพิวเตอร์ในโรงเรียนปอเนาะ จัดอบรมด้านวิชาชีพในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม

6) การจัดตั้งสถาบันทางการศึกษาชั้นสูงเพื่อส่งเสริมอาชีพ และพัฒนาเศรษฐกิจ เช่น การจัดตั้งสาขาหรือวิทยาเขตมหาวิทยาลัยที่นราธิวาสจัดตั้งสถาบันราชภัฏที่นราธิวาส จัดตั้งสถาบันเทคโนโลยีราชมงคลที่ปัตตานี

7) การจัดสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางด้านการสื่อสารและขนส่ง เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ เช่น เพิ่มเลขหมายโทรศัพท์และติดตั้งโทรศัพท์สาธารณะทางไกลในชนบทระบบดาวเทียมและระบบคลื่นวิทยุ พัฒนาสนามบินเบตงเพื่อเปิดประตูเศรษฐกิจสู่เบตงและยะลา, สร้างสะพานข้ามแม่น้ำที่บ้านบูเก๊ะตา อ.แว้ง จ.นราธิวาส ฯลฯ

8) การจัดสร้างศูนย์ธุรกิจพาณิชย์แห่งใหม่ เช่น สร้างสถานีรถไฟยะลาพร้อมอาคารศูนย์การค้าและบริการที่สมบูรณ์แบบ,พัฒนาจังหวัดปัตตานี เป็นศูนย์กลางการประมงขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศ เป็นต้น

9) การสนับสนุนความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศในอนุภูมิภาคสามเหลี่ยมเศรษฐกิจ อินโดนีเซีย-มาเลเซีย-ไทย (IMT-GT) และอาเซียน

โครงการจัดตั้งธนาคารอิสลามในโครงการ IMT-GT และการจัดตั้งสถาบันการเงินในสังคมมุสลิมเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในการลงทุนในโครงการใดโครงการหนึ่งในกรอบการพัฒนาโครงการ IMT-GT นั้นถือเป็นการมีส่วนร่วมทางอ้อมของประชาชนในพื้นที่เพราะเงินที่สถาบันแห่งนี้จะนำไปลงทุนนั้นเป็นเงินที่มาจากสังคมมุสลิมเป็นหลัก (ไซนี อับดุลเลาะ, 2539 : 8)

อย่างไรก็ตามแนวคิดการจัดตั้งธนาคารอิสลามถูกเสนอให้บรรจุเป็นหนึ่งในโครงการ IMT-GT โดยหอการค้าปัตตานีและจัดอยู่ในกลุ่มการบริการและการเงิน ธนาคารอิสลามเป็นหนึ่งในหลายสถาบันของมุสลิมยุคปัจจุบันที่เป็นทางเลือก และเครื่องมือในการบริหารทรัพย์สินและการเงินของมุสลิมหรือมิใช่มุสลิม ปัจจุบันสถาบันการเงินอิสลามจะจัดอยู่ในรูปองค์กรดังนี้ คือ สหกรณ์ออมทรัพย์ บริษัทรวมทุน บริษัทประกันชีวิต บริษัทประกันภัยอิสลาม องค์กรพัฒนาเศรษฐกิจ และอื่น ๆ

ส่วนโครงการ IMT-GT มีขึ้นเพื่อให้ประชาชนในทั้ง 3 ประเทศอันได้แก่ ประเทศอินโดนีเซีย มาเลเซีย และไทย มีความสัมพันธ์ฉันทมิตรมากยิ่งขึ้นเท่ากับช่วยลดความแตกต่างของความเป็นพลเมืองของแต่ละประเทศ โดยเปิดโอกาสให้การข้ามชายแดนเป็นไปโดยสะดวก รวดเร็ว ไม่ต้องขอวิซ่าอีก การค้าชายแดนจะเป็นไปอย่างคึกคัก เพราะอัตราภาษีจะลดลงเกือบหรือเท่ากับศูนย์ ความรู้สึกเป็นหนึ่งอันเดียวกันทำให้เกิดความสมานฉันท์และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติอันจะเป็นการเปิดเผยโฉมหน้าของโลกอนาคตซึ่งใฝ่หาสันติภาพ ผดุงคุณธรรม มุ่งสร้างสรรค์ ความอุดมสมบูรณ์ร่วมกันอย่างแท้จริง

เนื่องจากเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศ การที่สังคมประสบปัญหาในด้านเศรษฐกิจนับเป็นบ่อเกิดของปัญหาสังคมตามมา ดังนั้น ผู้นำมุสลิมเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจของสังคมมุสลิมให้เจริญรุ่งเรืองโดยทั่วหน้ากัน

4. บทบาทของผู้นำมุสลิมในการพัฒนาชุมชนด้านการเมืองการปกครอง

บทบาทของผู้นำมุสลิมในการพัฒนาด้านการเมืองการปกครองที่เห็นได้อย่างชัดเจน คือ การที่บรรดาผู้นำมุสลิมได้มีการเรียกร้องไปยังรัฐบาลให้ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ อันได้แก่ จังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล มีสิทธิในการปกครองเป็นกรณีพิเศษโดยการนำ หลักกฎหมายอิสลามบางส่วนมาใช้ เพราะว่าประชากรในแถบนี้ส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2537 : 208) รัฐจึงต้องมีการออกตราพระราชบัญญัติหรือพระราชกฤษฎีกาสำหรับใช้เฉพาะชาวไทยมุสลิมในพื้นที่ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อให้สอดคล้องกับหลักการของศาสนาอิสลามและอำนวยประโยชน์ต่อชาวไทยมุสลิม ตลอดจนเป็นการควบคุมไปพร้อม ๆ กันด้วย ได้แก่ พระราชบัญญัติว่าด้วยการให้กฎหมายอิสลามในเขตจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล พ.ศ.2488

นอกจากนี้รัฐได้ออกกฎหมายพิเศษสำหรับชาวไทยมุสลิมทั่วประเทศอีกหลายฉบับ เช่น

1) พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยศาสนูปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม พ.ศ.2488

2) พระราชบัญญัติมัสยิดอิสลาม พ.ศ.2490

3) กฎกระทรวง (พ.ศ.2491) ออกตามความในพระราชบัญญัติมัสยิดอิสลาม พ.ศ.2490

4) พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการศาสนูปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2591

5) ระเบียบการจดทะเบียนมัสยิด พ.ศ.2491

ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยได้มีการกำหนดสิทธิของชาวไทยมุสลิม (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2537 : 217 , ชำเลือง วุฒิจันทร์ และคณะ, 2531 : 4 , เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2518 : 19 , อุทัย หิรัญโต, 2521 : 26,114) เช่น ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยในหมวด 3 "สิทธิเสรีภาพของชนชาวไทย" มาตรา 38 "บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการนับถือศาสนา นิกายของศาสนา หรือลัทธินิยมในศาสนา และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติตาม ศาสนบัญญัติหรือปฏิบัติตามพิธีกรรมตามความเชื่อของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมืองและไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน" (สภาร่างรัฐธรรมนูญ, 2540 : 8)

ในด้านบริหาร ได้มีมุสลิมเข้าทำหน้าที่บริหารประเทศในตำแหน่งรัฐมนตรีในหลายตำแหน่งตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งนักการเมืองที่ได้เข้าร่วมเป็นฝ่ายบริหารจะทำหน้าที่เคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิที่มุสลิมควรได้รับ เช่น ในปี พ.ศ.2489-2491 มุสลิมได้เป็นรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการได้มีการเรียกร้องให้มีการตัดสินคดีใน 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ตามคำสอนของศาสนาอิสลาม โดยให้มีการตั้งศาลตะโต๊ะยุติธรรมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

ในด้านตุลาการ มุสลิมได้ส่วนในกระบวนการตุลาการ คือ ตำแหน่ง "ตะโต๊ะยุติธรรม" อันหมายถึง ข้าราชการฝ่ายตุลาการซึ่งได้รับตำแหน่งให้เป็นผู้มีอำนาจและหน้าที่วินิจฉัยชี้ขาดข้อกฎหมายอิสลามว่าด้วยครอบครัวและมรดก จังหวัดที่ใช้คือ ยะลา ปัตตานี นราธิวาส และสตูล (ชำเลือง วุฒิจันทร์ และคณะ,2531 : 38 , อุทัย หิรัญโต, 2521 : 101)

2.5.5.บทบาทของผู้นำมุสลิมในการพัฒนาด้านสาธารณสุข

สาเหตุที่การพัฒนาทางด้านสาธารณสุขในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ไม่ประสบความสำเร็จ ก็เพราะผู้ปฏิบัติไม่เข้าใจหลักการของศาสนาอิสลามที่เกี่ยวกับการสาธารณสุข และบางครั้งก็มีการเข้าใจผิดไปด้วย เช่น มุสลิมสร้างส้วมไม่ได้ เพราะเป็นบาปที่มีการถ่ายทับถมกันเป็นต้น นายเด่น โต๊ะมีนา อดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยและสาธารณสุข จึงได้นำหลักการของศาสนาอิสลามที่เกี่ยวกับสาธารณสุขมาทำความเข้าใจกับเจ้าหน้าที่ผู้รับชอบ เพราะบทบัญญัติของศาสนาอิสลามที่เกี่ยวกับสาธารณสุขมีครบทุกด้านทุกประการ เพียงแต่ฝ่ายบ้านเมืองมิได้หยิบยกไปสู่การปฏิบัติเท่านั้น มุสลิมเป็นผู้เคร่งครัดในเรื่องของศาสนาอยู่แล้ว เมื่อนำหลักการของศาสนาไปใช้แล้วทุกคนก็ยอมรับได้

ทางกระทรวงสาธารณสุขจึงได้นำนโยบาย "ศาสนานำสาธารณสุข" บรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 ทำให้การสาธารณสุขในจังหวัดชายแดนภาคใต้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นเป็นลำดับโดยเฉพาะในเรื่องการสร้างส้วมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้ครบ 100 % โดยใช้เวลาเพียงไม่นานนัก (กลุ่มเอกภาพ,พรรคความหวังใหม่,2539 : 107)

นโยบายของรัฐในการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

1. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540

เป็นธรรมนูญฉบับปัจจุบันเกิดจากกระแสเรียกร้องและการมีส่วนร่วมในร่างของประชาชนครั้งสำคัญที่สุด นับได้ว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการศึกษาอย่างชัดเจน และสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่ประเทศไทยเคยมีรัฐธรรมนูญมา รุ่ง แก้วแดง (2540 : 3) ได้ระบุถึงสาระสำคัญของการศึกษา การบริหาร และการจัดการศึกษา สรุปได้ 4 ประเด็น ดังนี้

1) ทรัพยากรของชาติกับการศึกษาได้ระบุไว้ในมาตรา 40 ความว่า คลื่นความถี่ที่ใช้ในการส่งวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และวิทยุโทรคมนาคม เป็นทรัพยากรสื่อสารของชาติเพื่อประโยชน์สาธารณะ ให้มีองค์กรของรัฐที่เป็นอิสระทำหน้าที่จัดสรรคลื่นความถี่ตามวรรคหนึ่ง และกำกับดูแลการประกอบกิจการวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และกิจการโทรคมนาคม ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ และต้องคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดของประชาชนในระดับชาติและระดับท้องถิ่น ทั้งในด้านการศึกษา วัฒนธรรม ความมั่นคงของรัฐ และประโยชน์สาธารณะอื่น รวมทั้งการแข่งขัน โดยเสรีอย่างเป็นธรรม

2) เสรีภาพทางวิชาการ ได้ระบุไว้ในมาตรา 42 ความว่า บุคคลย่อมมีเสรีภาพในทางวิชาการ การศึกษาอบรม การเรียนการสอน การวิจัย และการเผยแพร่งานวิจัย ตามหลักวิชาการย่อมได้รับการคุ้มครอง ทั้งนี้เท่าที่ไม่ขัดต่อหน้าที่ไม่ขัดหน้าที่ของพลเมือง หรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

3) สิทธิความเสมอภาคทางการศึกษาได้ระบุไว้ในมาตราต่าง ๆ ทั้งเรื่องของการศึกษาขั้นพื้นฐาน การจัดการศึกษา การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและเอกชนดังนี้

มาตรา 43 บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่า 12 ปี ที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพ โดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย การจัดการศึกษาอบรมของรัฐต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและเอกชน ทั้งนี้ตามกฎหมายบัญญัติ การจัดการศึกษาอบรมขององค์กรวิชาชีพและเอกชน ภายใต้การกำกับดูแลของรัฐย่อมได้รับความคุ้มครอง

มาตรา 46 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วน

ร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 80 รัฐต้องคุ้มครองและพัฒนาเด็กและเยาวชน ส่งเสริมความเสมอภาคของหญิงและชาย เสริมสร้าง และพัฒนาความเป็นปึกแผ่นของครอบครัวและความเข้มแข็งของชุมชน

มาตรา 81 รัฐต้องจัดการศึกษาอบรม และสนับสนุนให้เอกชนจัดการศึกษาอบรมให้เกิดความรู้คู่คุณธรรม จัดให้มีกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาแห่งชาติ ปรับปรุงการศึกษาให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม สร้างเสริมความรู้ ปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข สนับสนุนการค้นคว้าในศิลปวิทยาการต่าง ๆ เร่งรัดพัฒนาวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาประเทศ พัฒนาวิชาชีพครู และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ และวัฒนธรรมของชาติ

มาตรา 289 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีหน้าที่บำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและมีสิทธิที่จะจัดการศึกษาอบรมและการฝึกอาชีพตามความเหมาะสม และความต้องการภายในท้องถิ่นนั้น และเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาอบรมของรัฐ แต่ต้องไม่ขัดต่อ ม.43 และ ม.81 ทั้งนี้ตามกฎหมายบัญญัติ การจัดการศึกษาอบรมภายในท้องถิ่น องค์กรปกครองท้องถิ่นต้องคำนึงถึงการบำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และศีลธรรมอันดีของท้องถิ่น

4) การศึกษาเป็นหน้าที่ของประชาชน ได้ระบุไว้ในมาตรา 69 ความว่า บุคคลมีหน้าที่ป้องกันประเทศรับราชการทหาร เสียภาษีอากรช่วยเหลือราชการ รับการศึกษาอบรม พิทักษ์ปกป้อง และสืบสานศิลปวัฒนธรรมของชาติ และภูมิปัญญาท้องถิ่น และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 เป็นรัฐธรรมนูญที่สนองความต้องการทางการศึกษาของประชาชนค่อนข้างมาก ทั้งในเรื่องของหน้าที่ เสรีภาพ ความเสมอภาค การมีส่วนร่วมของประชาชน ทั้งในเรื่องของการได้รับการศึกษาและจัดการศึกษา โดยเฉพาะการให้เอกชนและองค์กรการปกครองส่วนท้องถิ่นมีสิทธิที่จะจัดการศึกษาอบรมได้ตามความพร้อมของตนเอง รวมทั้งกำหนดหน้าที่ของรัฐที่มีต่อการจัดการศึกษา ทั้งในเรื่องของการจัดการศึกษา อบรม การสนับสนุนเอกชนในการจัดการศึกษา ทั้งในเรื่องของการจัดการศึกษา อบรม การสนับสนุนเอกชนในการจัดการศึกษา การจัดให้มีกฎหมายการศึกษาแห่งชาติ การปรับปรุงการศึกษาให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม การพัฒนาวิชาชีพครูและส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542

เป็นกฎหมายแม่บทในการจัดการศึกษา เพื่อปรับปรุงการศึกษาให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งระบุไว้ในมาตราต่าง ๆ ดังนี้

มาตรา 8 การจัดการศึกษาให้ยึดหลักดังนี้

(1) เป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน

(2) ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

(3) การพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง

มาตรา 9 การจัดระบบ โครงสร้าง และกระบวนการจัดการศึกษา ให้ยึดหลักดังนี้

(1) มีเอกภาพด้านนโยบาย และความหลากหลายในการปฏิบัติ

(2) มีการกระจายอำนาจไปสู่เขตพื้นที่การศึกษา สถานศึกษา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

(3) มีการกำหนดมาตรฐานการศึกษา และจัดระบบประกันคุณภาพการศึกษาทุกระดับประเภทการศึกษา

(4) มีหลักการส่งเสริมมาตรฐานวิชาชีพครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา และการพัฒนาครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษาอย่างต่อเนื่อง

(5) ระดมทรัพยากรจากแหล่งต่าง ๆ มาใช้ในการจัดการศึกษา

(6) การมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น

มาตรา 11 บิดา มารดา หรือผู้ปกครอง มีหน้าที่จัดให้บุตร หรือบุคคลซึ่งอยู่ในความดูแลได้รับการศึกษาภาคบังคับตามมาตรา 17 และตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องตลอดจนให้ได้รับการศึกษานอกเหนือจากการศึกษาภาคบังคับ ตามความพร้อมของครอบครัว

มาตรา 12 นอกเหนือจากรัฐ เอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้บุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น มีสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ทั้งนี้ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา 14 บุคคล ครอบครัวชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ซึ่งสนับสนุนหรือจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีสิทธิได้รับสิทธิประโยชน์ตามควรแก่กรณี ดังต่อไปนี้

(1) การสนับสนุนจากรัฐให้มีความรู้ความสามารถในการอบรมเลี้ยงดูบุคคลซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบ

(2) เงินอุดหนุนจากรัฐสำหรับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานที่กฎหมายกำหนด

(3) การลดหย่อนหรือยกเว้นภาษีสำหรับค่าใช้จ่ายการศึกษาตามที่กฎหมายกำหนด

มาตรา 22 การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้ และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญมากที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ

มาตรา 23 การจัดการศึกษา ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ต้องเน้นความสำคัญทั้งความรู้ คุณธรรม กระบวนการเรียนรู้ และบูรณาการตามความเหมาะสมของแต่ละระดับการศึกษาในเรื่องต่อไปนี้

(1) ความรู้เรื่องกับตนเอง และความสัมพันธ์ของตนเองกับสังคม ได้แก่ ครอบครัว ชุมชน ชาติ และสังคมโลก รวมถึงความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของสังคมไทย และระบบการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

(2) ความรู้และทักษะทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้งความรู้ความเข้าใจและประสบการณ์เรื่องการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลยั่งยืน

(3) ความรู้เกี่ยวกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทย และการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา

(4) ความรู้และทักษะด้านคณิตศาสตร์ และด้านภาษา เน้นการใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้อง

(5) ความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพ และการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข

มาตรา 29 ให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษาอบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูลข่าวสาร และรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาและวิทยาการต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการรวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์พัฒนาระหว่างชุมชน

3. แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535

เป็นแผนการศึกษาฉบับปัจจุบันได้กล่าวถึงประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการบริหารการศึกษาไว้ในหมวด 3 แผนนโยบายการจัดการศึกษาได้แก่

(1) ส่งเสริมและสนับสนุนบทบาทของครอบครัว ชุมชน สถาบันสังคมอื่น ๆ และสื่อมวลชนให้มีส่วนร่วมในกระบวนการของการศึกษา การอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น

(2) ปรับปรุงระบบบริหารการศึกษาให้มีเอกภาพด้านนโยบาย และมาตรฐานการศึกษา รวมทั้งให้กระจายอำนาจไปสู่ส่วนท้องถิ่นและสถานศึกษาเพื่อให้สถานศึกษามีความคล่องตัวในการบริหารและการจัดการภายในของสถานศึกษา รวมทั้งสนับสนุนให้บุคลากรในชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และการจัดการศึกษาของชุมชน

(3) ส่งเสริมให้เอกชนจัดการศึกษาทุกระดับเพิ่มขึ้น ให้มีอิสระและความคล่องตัวในการบริหารและการจัดการ สามารถพึ่งตนเองได้ โดยให้รัฐให้การสนับสนุนด้านวิชาการ ทรัพยากรการอำนวยความสะดวกในการดำเนินการ และการรับรองมาตรฐาน

นอกจากนี้ในแผนดังกล่าวยังได้กำหนดแนวทางการบริหาร และการจัดการไว้ในหมวด 4 จำนวน 2 ด้านได้แก่ ด้านเนื้อหาสาระ และกระบวนการเรียนการสอน ได้กำหนดให้สถานศึกษามีความคล่องตัวในการจัดการเนื้อหาสาระกระบวนการเรียนการสอนให้สัมพันธ์ สอดคล้อง และเกื้อกูลกับวิถีชีวิตชุมชนโดยส่งเสริมให้องค์กรต่าง ๆ และประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดและพัฒนา และได้ดำเนินการปรับปรุงกฎหมาย กฎ ระเบียบ และข้อบังคับต่าง ๆ ให้เอื้อต่อการประสานงานการใช้ทรัพยากร และปฏิบัติงานของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งในระดับชาติ ภูมิภาค ท้องถิ่น และชุมชน ตลอดจนการมอบอำนาจจากส่วนกลางไปจังหวัด ท้องถิ่น และสถานศึกษา ส่วนด้านทรัพยากรและการลงทุนเพื่อการศึกษาให้ภาคเอกชน และชุมชน เพิ่มบทบาทในการจัดการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาที่สนองความต้องการเฉพาะกลุ่มบุคคล ทั้งนี้ให้หน่วยงานของรัฐสนับสนุนด้านวิชาการทรัพยากร และการอำนวยความสะดวกอย่างเหมาะสม

4. แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544)

ตามนโยบายการพัฒนาการศึกษา ได้กล่าวถึงการปฏิรูประบบการบริหารและการจัดการของรัฐใหม่ เพื่อให้การจัดการศึกษามีอิสระและเสรีมากขึ้น ปรับเปลี่ยนการตัดสินใจจากกรมในส่วนกลางเป็นการตัดสินใจในพื้นที่ ทุกส่วนของสังคมตั้งแต่ประชาชน ครอบครัว ชุมชน สถาบัน

ทางสังคม องค์กรพัฒนาเอกชน ธุรกิจเอกชน และองค์กรภาครัฐ มีส่วนร่วมและรับผิดชอบการจัดการศึกษาอย่างเต็มศักยภาพ มีรูปแบบการจัดการศึกษาที่หลากหลาย มีการการจัดการศึกษาที่ได้คุณภาพ และสร้างความเป็นธรรมแก่คนในสังคมมากขึ้น สามารถสนองตามความต้องการของบุคคล สังคม และประเทศได้อย่างรวดเร็วตามสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

แสดงให้เห็นว่า ทิศทางการพัฒนาการจัดการศึกษามุ่งที่ให้องค์กรทุกส่วนของสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ประกอบ ต่อตระกูล (2519) ศึกษาเรื่องบทบาทการบริหารงานด้านความสัมพันธ์กับชุมชนของครูใหญ่โรงเรียนประถมศึกษา องค์การบริหารส่วนจังหวัดอ่างทองตามทัศนะของครูและประชาชน พบว่าบทบาทที่เป็นจริงกับบทบาทที่คาดหวังในการบริหารงานด้านความสัมพันธ์กับชุมชนของครูใหญ่มีความแตกต่างกัน โดยคะแนนเฉลี่ยของบทบาทที่คาดหวังแต่ละบทบาทอยู่ในเกณฑ์สูงและสูงมาก และเมื่อเปรียบเทียบกับบทบาทที่เป็นจริงแล้วปรากฏว่าคะแนนเฉลี่ยตามความคาดหวังสูงกว่าค่าคะแนนเฉลี่ยตามความเป็นจริงทุกบทบาท

กวี รักษ์ชน และคณะ (2521) ได้ทำการวิจัยเรื่องงานบริหารการศึกษาของหน่วยงานบริหารการศึกษาขององค์การบริหารส่วนจังหวัดและเทศบาล ซึ่งสรุปได้ว่า ทั้งงานองค์การบริหารส่วนจังหวัดและเทศบาล ได้ปฏิบัติงานวิชาการ งานบริหารงานบุคคลและงานธุรการ การเงินอยู่ในระดับปานกลาง นอกจากนั้นได้ปฏิบัติงานกิจการนักเรียนและสร้างความสัมพันธ์ชุมชนอยู่ในระดับน้อย

จรัส ตัณศิลา (2523) ได้ทำการศึกษาบทบาทกรรมการศึกษาที่มีต่อโรงเรียน ศึกษากรณีโรงเรียนบ้านผาขาว และโรงเรียนบ้านหัวฝ่าย ตำบลขาว อำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย ผลการศึกษา พบว่า การดำเนินงานของคณะกรรมการศึกษาไม่บรรลุเป้าหมาย เพราะสาเหตุดังนี้

1) กรรมการศึกษายังไม่เข้าใจหน้าที่และความรับผิดชอบของตนอย่างถูกต้อง

2) ทางโรงเรียนคือครู ยังไม่เข้าใจหน้าที่ที่ถูกต้องของกรรมการศึกษา

3) ทางโรงเรียนยังไม่เข้าใจวิธีการดำเนินงานในรูปคณะกรรมการศึกษาที่ถูกต้อง

4) กรรมการศึกษาขาดความคิดริเริ่ม ส่วนมากจะเป็นผู้ตาม

5) การแต่งตั้งกรรมการศึกษายังไม่มีการดึงคนที่มีความสามารถหลายอาชีพมาดำเนินงาน

6) การคัดเลือกกรรมการศึกษายังขาดความเป็นประชาธิปไตย

7) ทางโรงเรียนยังให้ความสำคัญกรรมการศึกษาน้อยเกินไป

8)วาระการดำรงตำแหน่งของกรรมการศึกษาไม่มีกำหนดแน่นอน ทำให้ขาดความกระตือรือร้น

มัรวาน สะมะอุน (2523) ศึกษาพบว่าผู้นำศาสนามีบทบาทเป็นอย่างมากในการจัดการศึกษาในมัสยิด ไม่ว่าจะเป็นการอบรมและเผยแพร่ศาสนา รวมทั้งมีการสอนอ่านอัลกุรอานและให้คำปรึกษาเกี่ยวกับศาสนา ซึ่งบทบาทเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของผู้นำศาสนาในมัสยิดโดยส่วนใหญ่มีดังนี้

1) กิจกรรมการให้การศึกษาโดยการจัดการเรียนการสอนแก่เยาวชนมุสลิมอย่างเป็นระบบ มีหลักสูตรระยะเวลาที่แน่นอน มีการจัดชั้นเรียนโดยแบ่งตามวัยและพื้นความรู้ความสามารถทางสติปัญญาของนักเรียน มีครูประจำแน่นอน มีการประเมินผลเพื่อวัดพัฒนาการของเด็กและสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษา

2) กิจกรรมการฝึกอบรม มัสยิดส่วนใหญ่มักจะจัดกิจกรรมการให้การอบรมทั้งด้านวิชาการทางศาสนาและวิชาสามัญ โดยจะจัดการบรรยายหรือการอภิปรายให้ความรู้ทางศาสนาโดยผู้ทรงคุณวุฒิปีละครั้ง หรือบางแห่งปีละ 4-6 ครั้ง การฝึกอบรมถ้ากระทำได้กว้างขวางมากเท่าไร สังคมมุสลิมจะเป็นสังคมที่ตื่นตัวเคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่อยู่กับความล้าหลัง ความคับแคบ ซึ่งนอกจากจะไม่สามารถนำเอาความประเสริฐ ความดีงามของอิสลามมาปรับปรุงการดำเนินชีวิตและการปรับปรุงสังคมแล้ว ยังจะกลายเป็นคนตามโลกไม่ทัน เป็นลูกตุ้มถ่วงความเจริญของสังคมด้วย

3) กิจกรรมห้องสมุดชุมชน กิจกรรมหนึ่งที่มีความสำคัญในการพัฒนาตนเองก็คือการศึกษาค้นคว้าโดยการอ่านหนังสือในห้องสมุด การจัดตั้งห้องสมุดของมัสยิดจึงเท่ากับการจัดให้มีที่ส่งเสริมปัญญาของมุสลิม เมื่อมุสลิมรักการอ่าน รักการศึกษาค้นคว้า ความด้อยปัญญา ความคับแคบทางความคิด ก็จะบรรเทาลงกลายเป็นความปราดเปรื่องมีทัศนะกว้างไกลอันจักส่งผลให้เกิดการกระตุ้นเร่งเร้าให้เกิดความตื่นตัวอยู่เสมอ ซึ่งมีเพียงมัสยิดบางแห่งเท่านั้นที่เห็นความสำคัญข้อนี้

4) กิจกรรมการเผยแผ่อิสลาม มัสยิดมีบทบาทในการเผยแผ่เชิญชวนต่างศาสนิกเข้าสู่อิสลามด้วย โดยการจัดกิจกรรมให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับศาสนาอิสลามแก่ผู้สนใจทั่วไป และไม่ควรมีบทบาทในวงแคบโดยจำกัดตัวเฉพาะมุสลิมเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นการอบรมความรู้ทางศาสนาอิสลาม การเผยแพร่โดยเอกสาร สิ่งพิมพ์ การจัดนิทรรศการ และการเสวนาเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับอิสลามโดยเปิดโอกาสให้มีการตอบปัญหาข้อซักถามสำหรับผู้ที่สนใจ

กรรณิกา ชมดี (2524) ได้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ ผลจากการศึกษาพบว่า ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในแบบต่าง ๆ คือ การร่วมประชุม

การร่วมออกแรง การร่วมออกเงิน การร่วมออกวัสดุอุปกรณ์ การร่วมเป็นผู้นำ การร่วมเป็นคณะกรรมการ การร่วมเป็นผู้ชักชวนและการร่วมเป็นผู้ริเริ่ม โดยมีส่วนร่วมในการประชุมมากที่สุด รองลงมาคือ ร่วมออกแรงและร่วมเป็นผู้ชักชวน

ประจักษ์ อุนราศรี (2524 : 80) ได้ทำการวิจัยเรื่องการปฏิบัติหน้าที่ของคณะกรรมการการศึกษาประจำโรงเรียนประชาบาล สังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่น พบว่า การปฏิบัติงานของคณะกรรมการการศึกษามีบางครั้ง หรือน้อยมาก และสถานภาพด้านอายุ ระดับการศึกษา และฐานะทางสังคมต่างกัน ได้ปฏิบัติหน้าที่ด้านรับปรึกษาหารือ หรือในการจัดและดำเนินการศึกษาไม่แตกต่างกัน

คณิต ไข่มุกด์ และคณะ (2525 : 109-110) ศึกษาการจำลองสถานการณ์เรื่องบทบาทของโต๊ะครูโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามในจังหวัดชายแดนภาคใต้ สรุปได้ดังนี้

1) โต๊ะครูที่มีอายุ 45 ปี ลงมาจะดำเนินการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐได้มากกว่ากลุ่มโต๊ะครูที่มีอายุ 45 ปีขึ้นไป

2) โต๊ะครูที่มีเวลาทำการสอนต่ำกว่า 10 ปี สามารถดำเนินการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐได้มากกว่ากลุ่มโต๊ะครูที่มีเวลาทำการสอนตั้งแต่ 11 ปีขึ้นไป และโต๊ะครูที่มีเวลาทำการสอนน้อยมีบทบาทในการเป็นผู้นำชุมชนมากกว่าโต๊ะครูที่มีเวลาทำการสอนมาก

3) โต๊ะครูที่มีความรู้ทางภาษาไทยจะมีบทบาทด้านการศึกษามากกว่าโต๊ะครูที่ไม่มีความรู้ทางภาษาไทย

4) โต๊ะครูที่มีการศึกษาภายในประเทศมีความรู้เกี่ยวกับการจัดระบบการศึกษามากกว่าโต๊ะครูที่มีการศึกษาจากต่างประเทศ

นพรัตน์ ผลาพิบูลย์ และคณะ (2525 : บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่องความคาดหวังของนักศึกษาพยาบาลต่อการศึกษาในหลักสูตรวิทยาศาสตรบัณฑิต (การพยาบาลและผดุงครรภ์) พบว่า

1) นักศึกษาพยาบาลมีความคาดหวังว่าในการเรียนภาคทฤษฎีควรมีตำราและอุปกรณ์การเรียนที่เหมาะสมมีค่าเฉลี่ยสูงสุด 4.83

2) นักศึกษาพยาบาลมีความคาดหวังว่าการฝึกปฏิบัติการพยาบาลควรมีอาจารย์คอยแนะนำอย่างใกล้ชิด มีค่าเฉลี่ยสูงสุด 4.60

3) นักศึกษาพยาบาลมีความคาดหวังว่า วิชาชีพพยาบาลเป็นประโยชน์ต่อสังคมต้องมีคุณธรรมและเสียสละ

4) นักศึกษาพยาบาลมีความคาดหวังต่อการจัดการกิจการนักศึกษาว่าควรมีหอพักในมหาวิทยา มีค่าเฉลี่ยสูงสุด รองลงมาอาจารย์ที่ปรึกษาควรให้คำแนะนำเรื่องการเรียนสรุปความ

คาดหวังของนักศึกษาพยาบาลต่อการจัดการเรียนการสอนทั้งในภาคทฤษฎีภาคปฏิบัติและการจัดกิจการนักศึกษา

5) นักศึกษาพยาบาลที่มีภูมิลำเนาในกรุงเทพมหานครกับส่วนภูมิภาคมีความคาดหวังต่อการจัดการเรียนการสอนในภาคทฤษฎี ภาคปฏิบัติ การจัดกิจการสักศึกษา และวิชาชีพพยาบาลไม่แตกต่างกัน

เกษม สุตตสันต์ (2525) ศึกษาเรื่องความคาดหวังของผู้บริหาร ครู และศึกษานิเทศน์เกี่ยวกับบทบาทของครูวิชาการกลุ่มโรงเรียน สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดในเขตการศึกษา 6 พบว่า ความคาดหวังของผู้บริหาร ครู และศึกษานิเทศน์ในเขตการศึกษา 6 ที่มีต่อบทบาทของครูวิชาการกลุ่มโรงเรียน สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาไม่สอดคล้องกัน หรือแตกต่างกัน

ชมนาด แสนบุ่งค้อ (2527 : 83-90) ศึกษาเรื่องบทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังระหว่างโรงเรียนมัธยมศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทกับชุมชน ในทัศนะของผู้บริหาร ครู และผู้ปกครองในจังหวัดเลย พบว่า ผู้บริหาร ครู และผู้ปกครองต่างมีทัศนะตรงกันในด้านบทบาทที่เป็นจริงว่าโรงเรียนมัธยมศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทมีความสัมพันธ์กับชุมชนในระดับปานกลาง และมีความคาดหวังในบทบาทดังกล่าวตรงกัน โดยบทบาทที่คาดหวังอยู่ในระดับสูง และในการเปรียบเทียบทัศนะของผู้บริหาร ครูและผู้ปกครองในบทบาทที่เป็นจริง พบว่า มีทัศนะที่แตกต่างกัน ส่วนบทบาทที่คาดหวังก็พบว่ามีทัศนะที่แตกต่างกัน และเมื่อเปรียบเทียบบทบาทที่เป็นจริงกับบทบาทที่คาดหวัง พบว่าในแต่ละกลุ่มตัวอย่างมีทัศนะในบทบาทที่เป็นจริงกับบทบาทที่คาดหวังแตกต่างกัน

ไพฑูรย์ ทอหุน (2526) ได้ทำการวิจัยเรื่องความคิดเห็นของผู้บริหาร ครูและผู้ปกครองต่อการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในกิจกรรมโรงเรียนประถมอยู่ในระดับน้อยมาก ด้วยสาเหตุทัศนคติของผู้ปกครองที่มีต่อกิจกรรมในโรงเรียนประถมศึกษา

ไพศาล อินทับทัน (2527) ได้ศึกษาบทบาทของคณะกรรมการศึกษาประจำโรงเรียนประถมศึกษา ตามทัศนะของคณะกรรมการศึกษาประจำโรงเรียนประถมศึกษา และผู้บริหารโรงเรียน สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสิงห์บุรี พบว่า การดำเนินงานของคณะกรรมการศึกษา ยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ด้วยสาเหตุคณะกรรมการศึกษายังไม่เข้าใจในบทบาทและหน้าที่ ไม่ค่อยเข้าร่วมประชุมเพราะคิดว่าจะถูกเรียกเก็บเงิน โรงเรียนขาดการประชาสัมพันธ์ การบริหารงานของโรงเรียนไม่เป็นที่พอใจของคณะกรรมการศึกษา คณะกรรมการศึกษามุ่งคำนึงผลประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม และคณะกรรมการศึกษาก้าวก่ายหน้าที่ของผู้บริหารโรงเรียน

ดิเรก พัฒน์วิชัยโชติ (2527 : 108-109) ได้ทำการวิจัยเรื่องกิจกรรมการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานประถมศึกษาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า โดยเฉลี่ยมีคณะกรรมการศึกษาโรงเรียนละสิบห้าคน มีการประชุมปีละสองครั้ง กรรมการศึกษามาประชุมครั้งละสิบสองคน สำหรับเรื่องที่ประชุมเป็นเรื่องเกี่ยวกับการชี้แจงระเบียบที่เกี่ยวข้องกับกรรมการศึกษา และหน้าที่ของกรรมการศึกษา การเลือกตั้งประธานและรองประธาน และการมอบหนังสือแต่งตั้งกรรมการศึกษา การสร้างรั้วโรงเรียน สนามกีฬา ถังน้ำฝน และถนน ส่วนการจัดงานวันสำคัญของชาติ เช่น วันประถมศึกษาแห่งชาติ วันเด็กแห่งชาติ และเรื่องการจัดงานประจำปีของโรงเรียน

เปลี่ยน ศิริรังสรรค์กุล (2527) ได้ศึกษาความคิดเห็นของคณะกรรมการศึกษาประจำโรงเรียนประถมศึกษา และครู เกี่ยวกับบทบาทของคณะกรรมการศึกษา ประจำโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษา จังหวัดพิษณุโลก พบว่า ผู้บริหารโรงเรียนและครูมีความคาดหวังให้คณะกรรมการการศึกษาปฏิบัติอยู่ในระดับควรปฏิบัติมากทุกบทบาท และเห็นว่าการปฏิบัติจริงอยู่ในระดับน้อยทุกบทบาท และผลการวิจัยยังพบปัญหาอุปสรรคในการปฏิบัติงานของคณะกรรมการศึกษาดังนี้ คือ คณะกรรมการศึกษามีความรู้อยู่ในระดับต่ำ และขาดความรู้ในเรื่องหลักสูตรใหม่ ประชาชนส่วนมากยากจน จึงช่วยเหลือโรงเรียนได้น้อย

เสาวนีย์ จิตต์หมวด (2527) ศึกษาเรื่องหน้าที่ของมัสยิดต่อสังคมมุสลิมในภาคกลาง พบว่า

1) มัสยิดในเมืองกับชนบททำหน้าที่ด้านการศึกษาไม่แตกต่างกันในด้านเนื้อหา

2) ระดับความรู้ทางศาสนา ทางสามัญ ฐานะทางเศรษฐกิจ และวัยของอิหม่ามจึงไม่มีความสัมพันธ์กับหน้าที่ด้านการศึกษาในมัสยิด

3) ชาวไทยมุสลิมทั้งในเมืองและในชนบทมีความคาดหวังต้องการให้มัสยิดมีบทบาทในการสอนอัลกุรอานและสอนศาสนาแก่เยาวชนเป็นประจำมากที่สุด

ยูสุฟ ก็อรฎอวี (2530) ศึกษาเกี่ยวกับหน้าที่ของผู้นำศาสนาในการจัดการศึกษาในมัสยิด พบว่า ผู้นำศาสนาและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาของมัสยิดต้องมีหน้าที่ด้านการศึกษาและวัฒนธรรมดังนี้

1) ให้การศึกษาแก่เยาวชนทุกคน

2) ขจัดความไม่รู้หนังสือของประชาชน

3) ศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม

4) ส่งเสริมให้มีการเรียนวิชาศาสนาอิสลามเป็นรายวิชาบังคับทุกระดับการศึกษา

5) แก้ไข ปรับปรุงหลักสูตรและขจัดการบิดเบือนอิสลาม

6) เรียบเรียงตำรา

7) ปรับปรุงครูให้มีความสามารถในการสอน

ธำรง เฉลียวฉลาด (2528) ศึกษาเรื่องความคาดหวังของผู้บริหารการศึกษา และผู้ว่าราชการจังหวัดที่มีต่อบทบาทของศึกษาธิการจังหวัด พบว่า ค่าเฉลี่ยความคาดหวังของผู้บริหารการศึกษา และผู้ว่าราชการจังหวัดที่มีต่อบทบาทของศึกษาธิการจังหวัดในแต่ละด้านอยู่ในระดับมาก และมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

วิทยา วรรณศิริ (2529) ศึกษาเรื่องบทบาทที่คาดหวังและบทบาทที่เป็นจริงของคณะกรรมการพัฒนาสตรีระดับหมู่บ้านในการพัฒนาชุมชน : ศึกษาจากทัศนะของคณะกรรมการพัฒนาสตรีระดับหมู่บ้าน และเจ้าหน้าที่ระดับอำเภอ ในจังหวัดเชียงราย พบว่า บทบาทที่คาดหวังและบทบาทที่เป็นจริงในการพัฒนาชุมชนมีความแตกต่างกัน และบทบาทที่เป็นจริงต่ำกว่าบทบาทที่คาดหวัง

ประภาส ศิลปรัสมี (2529 : 63-64) ศึกษาเรื่องบทบาทที่คาดหวังและบทบาทที่เป็นจริงของคณะทำงานสนับสนุนการปฏิบัติการพัฒนาชนบทระดับตำบล (ตปต.) ในการสนับสนุนการปฏิบัติงานของสภาตำบล ในทัศนะของกรรมการสภาตำบล พบว่า บทบาทที่คาดหวังและบทบาทที่เป็นจริงของคณะทำงานสนับสนุนการปฏิบัติการพัฒนาชนบทระดับตำบลมีความแตกต่างกัน โดยคะแนนเฉลี่ยของบทบาทที่คาดหวังสูงกว่าคะแนนเฉลี่ยของบทบาทที่เป็นจริงทุกบทบาท

จีระ กาญจนศักดิ์ (2531) ศึกษาเรื่อง ความคิดเห็นของผู้นำท้องถิ่นต่อการปฏิบัติงานอาสาพัฒนาชุมชน พบว่า อาสาพัฒนาชุมชนที่ปฏิบัติงานได้ผลดี ควรเป็นเพศชาย อายุระหว่าง 36-40 ปี มีครอบครัวแล้ว จบการศึกษาระดับ ป.4-ป.7 มีฐานะปานกลาง มีความรู้พิเศษด้านการเกษตร การคัดเลือกควรให้ชาวบ้านเป็นผู้เลือก ควรมีวาระการทำงาน 4 ปี และมีค่าตอบแทนบ้างพอสมควร

ประภาส ศิลปรัศมี (2531) ศึกษาเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติงานของผู้นำอาสาพัฒนาชุมชน พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติงานของผู้นำ อช. ได้แก่ อายุ การสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ การสนับสนุนจากผู้นำท้องถิ่น การติดตามข่าวสารการพัฒนา ความรู้ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ โอกาสการได้แสดงความสามารถ

พิทยา เชาวเหม (2531) ศึกษาเรื่องการศึกษาพฤติกรรมการบริหารงานที่เป็นจริงและคาดหวังของศึกษาธิการอำเภอตามทัศนะของศึกษาธิการจังหวัด นายอำเภอ และศึกษาธิการอำเภอในประเทศไทย พบว่า พฤติกรรมการบริหารงานของศึกษาธิการอำเภอที่เป็นจริงและคาดหวังตามทัศนะของผู้บริหารทั้งสามกลุ่มแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

สยาม ปิยะนราธร (2531 : 116) ศึกษาเรื่องบทบาทที่คาดหวังและปฏิบัติจริงของครูแนะแนวในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน ตามความคิดเห็นของ

ครูแนะแนวและผู้บริหารโรงเรียนในภาคใต้ พบว่า ครูแนะแนวและผู้บริหารโรงเรียนแสดงความคาดหวังต่อบทบาทของครูแนะแนวรวมทุกด้านอยู่ในระดับมาก ส่วนบทบาทที่ปฏิบัติจริงของครูแนะแนวรวมทุกด้านอยู่ในระดับปานกลาง สำหรับบทบาทที่คาดหวังกับปฏิบัติจริงของครูแนะแนวในทุกด้านตามความคิดของครูแนะแนวและผู้บริหารโรงเรียนแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

สนิท มณีดุลย์ (2531 : บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่องบทบาทที่คาดหวังและบทบาทที่เป็นจริงของแม่บ้านในการปรับปรุงสภาพสิ่งแวดล้อมของที่อยู่อาศัย ของแม่บ้านหมู่ที่ 1 บ้านศาลาต้นรัก ตำบลนาขยาด อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง พบว่า แม่บ้านมีความคาดหวังสูงกว่าบทบาทที่เป็นจริงในด้านต่าง ๆ ทั้ง 5 ด้าน

สันติ บุญภิรมย์ (2532 : บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่องบทบาทที่ปฏิบัติอยู่และคาดหวังของคณะกรรมการพัฒนาประจำหมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง (อพป.) ในจังหวัดปัตตานี พบว่า ผู้มีส่วนร่วมพัฒนาหมู่บ้าน อพป. มีการรับรู้บทบาทที่ปฏิบัติอยู่และบทบาทที่คาดหวังของคณะกรรมการพัฒนาประจำหมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง (อพป.) ในการพัฒนาหมู่บ้านแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.001 โดยบทบาทที่ปฏิบัติอยู่ต่ำกว่าบทบาทที่คาดหวัง

ประกอบ คุณารักษ์ และคณะ (2532) ได้ศึกษารูปแบบความร่วมมือขององค์กรชุมชน (คณะกรรมการศึกษา) ต่อการพัฒนาคุณภาพการประถมศึกษาพบว่า คณะกรรมการศึกษาปฏิบัติตามหน้าที่และมีความพึงพอใจในผลงานตนเองอยู่ในระดับต่ำค่อนข้างมาก ส่วนความผูกพันระหว่างกรรมการศึกษากับโรงเรียนค่อนข้างดี แต่ระดับการทุ่มเทอยู่ในระดับต่ำ กรรมการศึกษายังเห็นว่าการดำเนินงานในโรงเรียนเป็นเรื่องของครูโดยเฉพาะ และเห็นว่าครูในโรงเรียนเป็นผู้มีความรู้ ความสามารถอยู่แล้ว หากตนเสนอความเห็นอะไรไปเกรงว่าด้อยค่า และสร้างความยุ่งยากใจให้กับทางโรงเรียนมากกว่าจะก่อประโยชน์

พิสุทธิ์ คงพันธ์ (2533) ได้ศึกษาความเห็นของคณะกรรมการสภาตำบลต่อการจัดการศึกษาวิชาชีพ ตามโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบท จังหวัดตาก พบว่า คณะกรรมการสภาตำบลส่วนใหญ่ มีส่วนร่วมในการจัดดำเนินงานการศึกษาวิชาอาชีพแก่ประชาชน โดยมีส่วนร่วมตั้งแต่กิจกรรมการสำรวจปัญหาและทรัพยากร การวิเคราะห์ปัญหาและวางแผนการดำเนินงานและการติดตามประเมินผล และพบว่าปัญหาอุปสรรคของการดำเนินงานในทัศนะของกรรมการสภาตำบล ได้แก่ การขาดแคลนงบประมาณ ขาดบุคลากร สื่อ ผู้ร่วมงานหรืออุปกรณ์ และเครื่องมือในการดำเนินงานไม่เพียงพอ

สมเดช สิทธิพงศ์วิทยา (2533 : 25) ศึกษาเรื่องบทบาทของสำนักงานพัฒนาชุมชนในการสนับสนุนงานพัฒนาชนบทของจังหวัดและอำเภอ ศึกษาจากทัศนะของพัฒนาการจังหวัด และ

พัฒนาการอำเภอ พบว่า พัฒนาการจังหวัด และพัฒนาการอำเภอมีความคาดหวังต่อบทบาทของสำนักงานพัฒนาชุมชนเขตสูงกว่าบทบาทของสำนักงานพัฒนาชุมชนเขตได้ปฏิบัติจริง และพบว่าบทบาททั้งสองมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

วีระวัฒน์ ไชยคำมิ่ง (2534) ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาหลักสูตรของโรงเรียน ภายใต้โครงการขยายโอกาสทางการศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นเขตชนบทยากจนจังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า บุคลากรในโรงเรียน และบุคลากรนอกโรงเรียน ต่างก็มีความตระหนักถึงความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนอยู่ในเกณฑ์น่าพอใจมาก ได้แก่ การช่วยประชาสัมพันธ์ การดำเนินงานของโรงเรียน

ผิน ศรีกอก (2534) ได้ศึกษาสภาพปัจจุบัน และปัญหาในการปฏิบัติงานของคณะกรรมการศึกษาประจำโรงเรียนประถมศึกษา ในอำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน พบว่า มีการปฏิบัติอยู่ในระดับมาก ยกเว้นเรื่องการติดต่อขอความร่วมมือจากสถาบันอื่นมาช่วยเหลือทางโรงเรียน การประสานงานในการเชิญวิทยากรในท้องถิ่นมาให้ความรู้แก่นักเรียน การจัดทำเอกสารเผยแพร่ความรู้ การบริการห้องสมุดและการจัดอบรมวิชาชีพแก่ประชาชน มีการปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง สำหรับปัญหาในการปฏิบัติงานได้แก่ กรรมการศึกษามีภาระกิจส่วนตัวมาก ไม่เข้าใจหลักสูตร และขาดแหล่งความรู้เกี่ยวกับการจัดการศึกษา

สุรพล แสนคำ (2534) ศึกษาเรื่องพัฒนาการการจัดการ การจัดองค์กรบริหารการศึกษาไทยในบริบททางการเมือง ช่วง พ.ศ. 2430 – ปัจจุบัน ผลการศึกษาพบว่าการจัดองค์การการบริหารการศึกษา สำหรับเหตุผลแห่งรัฐในการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารการศึกษานั้นตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา รัฐนำไปเป็นข้ออ้างในการที่จะควบคุมรวบอำนาจไว้ที่ส่วนกลางเพื่อความมั่นคงของชาติ และพบว่ากระแสความต้องการมีส่วนร่วมในการบริหารการศึกษาซึ่งอาจจะเป็นปัจจัยที่ทำให้รัฐต้องปรับเปลี่ยนแนวทางการบริหารการศึกษาให้เหมาะสมต่อไป

ศานิต สุขขี (2535 : บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่องบทบาทที่คาดหวังและที่เป็นจริงของหัวหน้ากลุ่มผู้ใช้น้ำต่อการจัดการน้ำในเขตชลประทานโครงการปัตตานี พบว่า บทบาทที่ของหัวหน้ากลุ่มผู้ใช้น้ำในการจัดการน้ำชลประทานสูงกว่าบทบาทที่เป็นจริง และบทบาททั้งสองแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01

สฤษดิ์ มินทร (2536) ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการศึกษาในสังคมไทย แนวคิด ปัญหา อุปสรรค และแนวทางในอนาคต พบว่า การจัดการศึกษายังไม่สอดคล้องกับความจำเป็นและความต้องการของท้องถิ่น อีกทั้งการบริหารการศึกษายังไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการบริหารงานของโรงเรียน

และเสนอว่ารัฐควรส่งเสริมให้เกิดบริบทให้ประชาชนได้มีบทบาทในการกำหนดอนาคตของตนเอง โดยการกระจายอำนาจให้กับชุมชนท้องถิ่นทุกด้านได้บริหารจัดการศึกษาเพื่อแก้ไขชุมชนของตนเอง

สฤษดิ์ มินทระ (2536) ได้ศึกษาแนวคิด ปัญหา อุปสรรค และแนวทางในอนาคตของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการศึกษาในสังคมไทย พบว่า การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาในสังคมเป็นแนวคิดเชิงอุดมคติที่เชื่อว่าจะสามารถพัฒนาคุณภาพ ทรัพยากรมนุษย์ และสนองความต้องการของประชาชนได้ดีกว่าการจัดการศึกษาในปัจจุบัน และปัญหาอุปสรรคที่สำคัญ คือ รัฐไม่มีความจริงใจในการกระจายอำนาจในการจัดการศึกษา และในอนาคตประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดรูปแบบ เนื้อหาและวิธีการให้สอดคล้องกับสภาพปัญหา และความต้องการของชุมชน

วิมลชัย ดำปุ้ยและทัดดาว ลออโรจน์วงศ์ (2536 : 69-70) ศึกษาเรื่องบทบาทของผู้นำอาสาพัฒนาชุมชนในทัศนะของข้าราชการระดับตำบล พบว่า ข้าราชการระดับตำบลและผู้นำท้องถิ่นมีความเห็นว่าบทบาทของผู้นำ อช. ที่ปฏิบัติงานจริงแตกต่างจากบทบาทของผู้นำ อช. ที่กรมการพัฒนาชุมชนได้กำหนดไว้

เพ็ญแข ศรีสุทธิกุล (2537) ศึกษาเรื่องทัศนคติต่องานพัฒนาชุมชนเขตชานเมืองและการปฏิบัติงานตามบทบาทหน้าที่ของผู้นำอาสาพัฒนาชุมชนในเขตจังหวัดนครปฐม พบว่า ความรู้ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของผู้นำอาสาพัฒนาชุมชนมีความสัมพันธ์ทางบวกกับทัศนคติต่องานพัฒนาชุมชนเขตชานเมือง และทัศนคติต่องานพัฒนาชุมชนเขตชานเมืองของผู้นำอาสาพัฒนาชุมชน และปัจจัยด้านระดับการศึกษา ความรู้ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของผู้นำ อช. การติดต่อสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน มีความสัมพันธ์ทางบวกกับการปฏิบัติงานตามบทบาทหน้าที่ของผู้นำอาสาพัฒนาชุมชน

นรีวรรณ พรหมชุม และคณะ (2538) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของกรรมการศึกษาประจำโรงเรียนในโครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบทยากจน จังหวัดขอนแก่น พบว่า โรงเรียนมีการคัดเลือกกรรมการศึกษา โดยให้ประชาชนออกความคิดเห็น และกรรมการศึกษาไม่มีลักษณะเป็นตัวแทนของคนในชุมชนทั้งด้านเพศ อายุ ฐานะทางเศรษฐกิจสังคม และมีความพร้อมในการเป็นกรรมการศึกษาระดับปานกลาง สำหรับการมีส่วนร่วมนั้น กรรมการศึกษามีส่วนร่วมมากที่สุดคือ การหาเงินในกิจกรรมพิเศษ งานสิ่งอำนวยความสะดวกของโรงเรียน งานบริการด้านกีฬา นันทนาการและศิลปกรรม การใช้จ่ายเงินในกิจกรรมพิเศษ และงานกระตุ้นให้คนในชุมชนรวมตัวกันพัฒนาชุมชน ส่วนการมีส่วนร่วมน้อยที่สุดคือ งานพัฒนานโยบายของโรงเรียน งานหลักสูตรและกิจกรรมการเรียนการสอน สำหรับปัญหาการมีส่วนร่วมของกรรมการส่วนใหญ่

คือ กรรมการขาดความรู้เกี่ยวกับงานและบทบาทของตนเอง ไม่มีเวลามามีส่วนร่วมและมีแต่ถูกขอบริจาคทรัพย์สิ่งของ และเกือบครึ่งหนึ่งคือ ผู้บริหารโรงเรียนไม่ให้โอกาสในการมีส่วนร่วม

ไพฑูรย์ ยาไทย (2538 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาบทบาทของผู้บริหารโรงเรียนในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ตามการรับรู้ของผู้นำชุมชนและผู้ปกครองนักเรียน ประถมศึกษา สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอปากช่อง จังหวัดนครศรีธรรมราช ผลการวิจัยพบว่า การรับรู้ของผู้นำชุมชนและผู้ปกครองนักเรียนในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน อยู่ในระดับปานกลาง เมื่อเปรียบเทียบกับการรับรู้ระหว่างผู้นำชุมชนกับผู้ปกครองนักเรียนที่มีต่อบทบาทของผู้บริหารโรงเรียน พบว่า แตกต่างกันในด้านการให้บริการแก่ชุมชน การร่วมกิจกรรมของชุมชน การให้ชุมชนร่วมกิจกรรมของโรงเรียนและการเสริมสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนและหน่วยงานอื่นด้านการประชาสัมพันธ์ การรับรู้ของผู้นำชุมชนและผู้ปกครองนักเรียนไม่แตกต่างกัน ส่วนข้อเสนอแนะในคำถามปลายเปิดเรียงตามลำดับดังนี้ ควรให้บริการด้านการแนะนำวิชาชีพแก่ชุมชน ควรจัดบริการด้านวิชาการ ผู้บริหารควรนำครูนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนอย่างสม่ำเสมอและด้วยความจริงใจ การจัดกิจกรรมของโรงเรียนไม่ควรมุ่งแสวงหาแต่เงินเพียงอย่างเดียว ควรคำนึงถึงผลที่จะเกิดกับนักเรียนเป็นสำคัญ และควรริเริ่มส่งเสริมการจัดตั้งกองทุนมูลนิธิเพื่อการศึกษาขึ้นในโรงเรียน

ณรงค์ศักดิ์ ฉนอมศรี (2538 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาปัจจัยทางวัฒนธรรมโรงเรียนที่ส่งผลต่อการปฏิบัติงานด้านโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนมัธยมศึกษาสังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 6 ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยทางวัฒนธรรมโรงเรียนโดยรวมอยู่ในระดับมาก ตามลำดับคือ ความวางไว้ใจ การตัดสินใจ การมอบอำนาจ การยอมรับ ความมีคุณภาพ ความมุ่งประสงค์ของโรงเรียน ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของโรงเรียน ความเอื้ออาทร และความหลากหลายของบุคลากร ส่วนการปฏิบัติงานโรงเรียนกับชุมชนโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า การสร้างและเผยแพร่เกียรติประวัติของโรงเรียนอยู่ในระดับมาก นอกนั้นอยู่ในระดับปานกลาง ได้แก่ การได้รับความสนับสนุนจากชุมชน การให้บริการชุมชน การเป็นผู้นำ และให้ความร่วมมือในการพัฒนาชุมชน การวางแผนสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน และการประเมินผลงานสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เมื่อเปรียบเทียบการปฏิบัติงานด้านโรงเรียนกับชุมชนตามสถานภาพของโรงเรียนที่ต่างกัน พบว่า ไม่แตกต่างกัน ส่วนการเปรียบเทียบความคิดเห็นเกี่ยวกับการปฏิบัติงานด้านโรงเรียนกับชุมชน ระหว่างกลุ่มของผู้บริหารโรงเรียนและหัวหน้างานโรงเรียนกับชุมชนกับกลุ่มของครูผู้ทำหน้าที่ปฏิบัติการสอนแตกต่างกันด้านความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางวัฒนธรรม โรงเรียนกับการปฏิบัติงานด้านโรงเรียนกับชุมชนโดยรวมคือความมุ่งประสงค์ของโรงเรียน ความมีคุณภาพ และความหลากหลายของบุคลากร

บุญมาก ช้างโสภา (2539 : 115) ได้วิจัยเรื่อง การศึกษาปัญหาการดำเนินงานอาสาพัฒนาชุมชนตามความคิดเห็นของผู้นำชุมชน และข้าราชการในระดับจังหวัดในพื้นที่ความรับผิดชอบของศูนย์ช่วยเหลือทางวิชาการพัฒนาชุมชนเขตที่ 6 ศึกษากรณีจังหวัดพิจิตร พบว่า

1) ความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาการดำเนินงานอาสาพัฒนาชุมชนเกี่ยวกับระดับการคัดเลือกและแต่งตั้งบทบาทหน้าที่การพัฒนาประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานนั้นมีปัญหาอยู่ในระดับปานกลาง ต้องแก้ไข

2) ความแตกต่างระหว่างตำแหน่ง การศึกษา เพศ อายุ และสถานภาพทางครอบครัวของผู้นำชุมชนและข้าราชการมีความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาการดำเนินงานอาสาพัฒนาชุมชนไม่แตกต่างกัน

3) ปัญหาที่พบและยังไม่สามารถแก้ไขได้ก็คือ ชาวบ้านไม่เข้าใจ ขาดการยอมรับไม่มีกฎหมายรองรับในการปฏิบัติงานร่วมกับท้องถิ่น ขาดขวัญกำลังใจในการทำงาน เวลาในการปฏิบัติงานมีน้อยทั้ง ๆ ที่มีจิตใจเสียสละ แต่เนื่องจากต้องประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองและครอบครัว และการสนับสนุนงบประมาณประเภทค่าตอบแทน ค่าน้ำมัน ค่าอาหาร ค่าเบี้ยประชุม ค่าสวัสดิการมีน้อยมาก

จีระ กาญจนภักดี (2539 : 63-64) ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทของผู้นำ อช. พบว่า ผู้นำอช.มีความรู้ความเข้าใจในงานอาสาพัฒนาชุมชนอยู่ในระดับมาก เพศ อายุ และรายได้ของผู้นำ อช.ต่างกันมีผลต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทแตกต่างกัน และทัศนะที่ดีต่องานอาสาพัฒนาพัฒนาชุมชนของผู้นำ อช. มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับการมีส่วนร่วมการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท

แวอุเซ็ง มะแดเฮาะ และคณะ (2539 : 96-100) ศึกษาเรื่องบทบาทมัสยิดในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ พบว่า

1) มัสยิดในเมืองและมัสยิดในชนบทมีบทบาทด้านการศึกษาที่แตกต่างกัน

2) มัสยิดในเมืองมีบทบาทด้านการศึกษาอยู่ในระดับต่ำและมัสยิดในชนบทมีบทบาทด้านการศึกษาอยู่ในระดับสูง

3) ระดับความรู้ทางด้านศาสนาของอิหม่ามกับบทบาทด้านการศึกษาของมัสยิดในเมืองและมัสยิดในชนบทมีความสัมพันธ์ที่แตกต่างกัน

4) ระดับความรู้ทางด้านสามัญของอิหม่ามกับบทบาทด้านการศึกษาของมัสยิดในเมืองและมัสยิดในชนบทมีความสัมพันธ์ที่แตกต่างกัน

5) ฐานะทางเศรษฐกิจของอิหม่ามกับบทบาทด้านการศึกษาของมัสยิดในเมืองและมัสยิดในชนบทมีความสัมพันธ์ที่แตกต่างกัน

ภูวนาถ คงแก้ว (2539 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาสภาพและปัญหาการบริหารงานความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดสมุทรปราการ ผลการวิจัยพบว่า การวางแผนงานสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนจะมีคณะกรรมการงานโรงเรียนกับชุมชนรับผิดชอบ มีการสำรวจชุมชนด้วยการสอบถามข้อมูลจากนักเรียน และผู้ปกครอง โรงเรียนสร้างและเผยแพร่เกียรติประวัติทางด้านวิชาการ คุณธรรม จริยธรรม และกีฬา แต่ชุมชนให้ความสนับสนุนกีฬามากกว่าด้านอื่น ๆ การให้บริการชุมชน โรงเรียนให้บริการชุมชนทุกด้านโดยมีรูปแบบเอกสารเผยแพร่ในด้านต่าง ๆ การเป็นผู้นำและให้ความร่วมมือในการพัฒนาชุมชน โรงเรียนดำเนินการโดยจัดโครงการพัฒนาชุมชน โดยชุมชนจะสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์

อุไรวรรณ หว่องสกุล (2539 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนประถมศึกษากับชุมชนในเขตปริมณฑล กรุงเทพมหานคร ผลการวิจัยพบว่า สภาพของความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนประถมศึกษากับชุมชน ด้านการเผยแพร่ข่าวสารการดำเนินงานของโรงเรียน ผู้บริหารโรงเรียน ครู และผู้นำชุมชนของท้องถิ่น มีการวางแผนการดำเนินงานเพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน มีการจัดทำการเผยแพร่ข่าวสารในรูปแบบเอกสารสิ่งพิมพ์ แล้วนำมาประเมินผลการดำเนินงาน ด้านการให้บริการโรงเรียน ให้บริการแก่ชุมชนในด้านวิชาการ อาคารสถานที่ และวัสดุอุปกรณ์ ด้านการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ของชุมชน โรงเรียนส่งเสริมบทบาทกิจกรรมทางศาสนา ด้านการส่งเสริมความสัมพันธ์กับชุมชนและหน่วยงานอื่นในท้องถิ่น โรงเรียนเสริมสร้างในเรื่องการส่งเสริมและอนุรักษ์กิจกรรมทางวัฒนธรรม ด้านการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของโรงเรียน บุคลากรในชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมงานแสดงความยินดีหรือมอบรางวัลแก่บุคคลที่ประสบความสำเร็จในการสร้างชื่อเสียงให้แก่โรงเรียน ด้านการให้บริการ ด้านทรัพยากรแก่โรงเรียน ชุมชนให้การสนับสนุนในเรื่องทุนการศึกษา ปัญหาของความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน พบว่า มีงบประมาณสำหรับไม่เพียงพอ ไม่มีเวลาเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน และขาดการประสานงานระหว่างโรงเรียนกับหน่วยงานอื่นในชุมชน

พรทิพย์ สุขอร่าม (2539 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาบทบาทของกำนันและผู้ใหญ่บ้านที่มีต่อการจัดกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ และประชาชนในจังหวัดนครราชสีมา ผลการวิจัยพบว่า บทบาทของกำนันและผู้ใหญ่บ้านที่มีต่อการจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนตามการรับรู้ของตนเอง หัวหน้าศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ และประชาชนในจังหวัดนครราชสีมาอยู่ในเกณฑ์ปานกลางทุกคน เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย คือ การประชาสัมพันธ์ การประสานงาน การควบคุม และติดตามผล การเปรียบเทียบบทบาทของกำนันและผู้ใหญ่บ้านที่มี